UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

DIPLOMSKO DELO

SOCIALISTIČNA EKONOMIJA – RAZVOJ IN PERSPEKTIVE

Ljubljana, julij 2007

MATIJA ŽEPIČ

IZJAVA

Študent Matija Žepič izjavljam, da sem avtor tega diplomskega dela, ki sem ga napisal pod mentorstvom dr. Andreja Sušjana, in dovolim objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

V Ljubljani, dne 23.7.2007 Podpis:

KAZALO

UVOD 1
1 RAZUMETI SOCIALIZEM 2
1.1 O SOCIALISTIČNI MISLI 2
1.2 PRVI ZAMETKI IDEJE 4
1.3 ZLATA DOBA UTOPIČNEGA SOCIALIZMA 5
1.4 MARXOVA SOCIALISTIČNA MISEL 8
1.5 ROJSTVO SOCIALNE DEMOKRACIJE IN LOČITEV OD KOMUNIZMA 11
1.6 NASTANEK SOVJETSKE ZVEZE IN SPLOŠNE ZNAČILNOSTI SOCIALISTIČNIH REVOLUCIJ 13
2 SOVJETSKI SOCIALIZEM 16
2.1 TEMELJNE ZNAČILNOSTI SOVJETSKEGA SOCIALIZMA 16
2.2 VPRAŠANJE LASTNINE V SOVJETSKEM SOCIALIZMU 19
2.3 PLANIRANJE 20
2.4 VLOGA CEN 22
2.5 PROBLEMI INVESTIRANJA 24
2.6 KOLEKTIVIZACIJA KMETIJSTVA 26
2.7 DELO, PLAČE IN (NE)ZAPOSLENOST 28
2.8 POMANJKANJA IN INFLACIJSKI PRITISKI 31
2.9 MEDNARODNI EKONOMSKI ODNOSI 33
2.10 ZAKLJUČNA MISEL O SOVJETSKEM GOSPODARSTVU 34
3 SOCIALIZEM PO RAZPADU SOVJETSKE ZVEZE 36
3.1 POSTSOCIALISTIČNO RUSKO EKSPERIMENTIRANJE 36
3.2 RAZMIŠLJANJE O VZDRŽNOSTI SOCIALIZMA IN O NJEGOVI PRIHODNOSTI 38
4 SKLEP 41
LITERATURA 43
VIRI 44
PRILOGA

UVOD

Realnost sveta, v katerem živimo danes, se v mnogočem močno razlikuje od tiste, v kateri si večina želi živeti. Zdi se, da je neoliberalni kapitalizem v krizi, o alternativah trenutni svetovni ureditvi pa se ni pripravljen pogovarjati skoraj nihče. Kot da bi bili vsi prepričani, da je smer, v katero gremo, prava. Zagovorniki trenutnih razmer nas pogosto opozarjajo na propad režimov, ki so kapitalizmu kljubovali, in nas s tem prepričujejo, da imajo prav, med najglasnejšimi kritiki pa ne najdemo prav veliko takih, ki bi poleg kritik ponudili tudi konkretne predloge za spremembe na boljše, vsaj ne takih, ki bi z jasnim sporočilom presegli romantične in nerealne poglede na prihodnji razvoj.

Stanje v preteklosti je bilo boljše; avtorjev, ki so svojo strokovno pot posvetili spoznavanju in udejanjanju ideje medčloveške enakosti, je bilo bistveno več. Ravno zaradi njihove številčnosti pa je med njimi vseskozi prihajalo do znatnih razlik že v samem pojmovanju vzrokov težav, zaradi česar so nam ponudili ogromno med seboj precej različnih rešitev. Tako kot so avtorje določena osebna prepričanja med seboj razlikovala, pa jih je vendarle združeval vsem skupen odpor do anomalij družbe, v kateri so živeli, ter zahteva za izboljšanje razmer prav za vse.

Po padcu Sovjetske zveze (in verjetno prav zaradi padca samega) je v naslednjem desetletju v svetu zavladalo prepričanje, da je le s kapitalistično usmeritvijo ljudem moč zagotavljati ekonomsko dobrobit. Že nekaj let pred samim prenehanjem zveze pa smo lahko poslušali obljube, da bo z vzpostavitvijo kapitalizma v takratnih državah članicah nastopilo obdobje vseobsegajočih izboljšav. To se v veliki večini držav do danes ni zgodilo. Kje torej iskati vzroke za današnje neuspehe tako na ekonomskem kot tudi na drugih področjih? Ali je res smiselno prenehati razmišljati o kakršnihkoli alternativah danes prevladujočemu družbenoekonomskemu sistemu?

V diplomskem delu, k izdelavi katerega me je po eni strani vodila lastna želja po boljšem poznavanju socialističnih ureditev v teoriji in v praksi, po drugi strani pa neupravičeno zapostavljanje zgodovinsko pomembne ideje s strani drugih, želim predstaviti razvoj politične ekonomije socializma, pri čemer sem se odločil tako za kratek pregled razvoja teoretične podlage socialistične misli kot tudi za opis prvega pravega (vsaj formalno) socialističnega eksperimenta v zgodovini – Sovjetske zveze. Razpad slednje je neupravičeno močno načel ugled socialistične misli, a se je kljub temu smiselno vsaj še enkrat vprašati, kakšna usoda socializem čaka v prihodnosti.

Moje delo torej predstavljajo trije tematski sklopi. V prvem sem socializem poskušal ustrezno zgodovinsko umestiti in prikazati razvoj ideje do dogodkov, ki so vodili v nastanek Sovjetske zveze. V drugem sem kritično ocenil poglavitne značilnosti sovjetskega socializma, v zadnjem, ki je med vsemi najbolj normativen, pa sem najprej ocenil napake ruske tranzicije v kapitalizem, ki je razpadu sledila, in nato razmišljal o potrebi po nadaljnjem razvoju ideje. Moje

vodilo ob pisanju dela je bilo vseskozi predstaviti socializem čim bolj enovito in dosledno, saj je po mojem mnenju le tako možno ohraniti neko zdravo mero objektivnosti, ki v takem delu mora biti prisotna.

1 RAZUMETI SOCIALIZEM

1.1 O SOCIALISTIČNI MISLI

»Vsak po svojih sposobnostih, vsakomur po njegovih potrebah.«

(Karl Marx, Kritika gothskega programa)

Verjetno si za uvodno poved ne bi mogel izbrati bolj prepoznavnega citata, saj večina ljudi pojem »socializem« in s tem njegov vir povezuje s Karlom Marxom in z deli, s katerimi je skupaj s sopiscem Engelsom sredi 19. stoletja opozarjal na krivice kapitalizma. Čeprav je bil Marx eden najpomembnejših socialističnih piscev, pa še zdaleč ni bil prvi, saj prve zametke socialističnih idej najdemo že pri nekaterih antičnih piscih (npr. pri nekaterih največjih grških filozofih - Sokratu, Aristotelu in Platonu).

Vendar pa si avtorji niti danes niso enotni glede tega, kaj socializem pravzaprav je. Delitve na utopični socializem, komunizem, tržni socializem, marksizem, socialno demokracijo ipd. so med avtorji sicer priljubljene, vendar pa ne pripomorejo preveč k prepoznanju najbolj bistvenih temeljev sistema. Čeprav si avtorji nikoli niso bili enotni glede načina, kako končni cilj družbene preobrazbe doseči, pa so si v večini enotni vsaj glede samega cilja, ki je *demokratična družba solidarnosti, ki ne pozna razrednih delitev* (v družbi vlada, vsaj relativno, enakost). V idealni socialistični družbi so proizvodna sredstva last vseh, kar seveda pomeni, da je ta pravica odvzeta iz rok le nekaterih najbogatejših. Proizvodnja v socializmu je namenjena izključno zadovoljevanju človeških potreb in ne trgovanju in profitu, ki sta temelja kapitalizma. Socialistična miselnost v ospredje (nad vse drugo) postavlja človeka in javno dobro in s tem kljubuje kapitalistični miselnosti, katero osmisluje profit. Čeprav ne gre za tipični individualizem, o kakršnem je govora v kapitalizmu, pa socialistična družba posamezniku še vedno omogoča osebnostni razvoj po lastnih željah, dokler le-te niso v nasprotju z interesom celotne družbe (Robertson, 2006).

Danes je socialistične težnje preteklosti treba razumeti kot zelo heterogeno družbeno gibanje, ki je v svojem izhodišču želelo postati neizbežno mednarodno in tako v organiziran odpor povezati »podrejene« oz. »izkoriščane« iz vseh držav, pri tem pa se je opiralo na dva temelja; prvi je bil etični, saj naj bi bil socialistični red, ko bo enkrat vzpostavljen, bolj prijazen do ljudi od poprejšnjega, saj temelji na enakosti in solidarnosti, drugi pa je bil nujno ekonomski in v

vsej zgodovini nikoli ni nastopil zgolj v eni obliki (sovjetski model gospodarstva se je npr. povsem razlikoval od jugoslovanskega, kitajskega ali pa socializma nekaterih afriških držav, kjub skupnim, marksistično-leninističnim koreninam). Avtorji pogosto ne razlikujejo med socializmom in komunizmom; prav zares danes ta delitev ni pretirano smiselna. Komunistični red, zgolj teoretično dosegljivo stanje, je vedno nadgradnja ortodoksne socialistične usmeritve; je končno stanje, h kateremu naj ljudje težijo (Singer, 2000, str. 78). V vzpostavljeni komunistični družbi, ki je popolnoma egalitarna, država zaradi popolne medsebojne povezanosti človeštva izgubi svoj smisel.

Tako je komunizem v osnovi superioren lastnim identitetam narodov, saj s svojim obstojem pooseblja najvišje človeške vrednote, ki so absolutne in kot take skupne vsem. S svojo moralno superiornostjo je komunizem najvišja stopnja socializma; na tej stopnji so ljudje povsem presegli vsakršno obliko zunanje prisile in hkrati v svoji zavesti povsem razvrednotili kakršenkoli obstoj zasebne lastnine v katerikoli obliki. Taka družbena ureditev je seveda utopična, v zgodovini pa je nismo zasledili še nikoli; čeprav je bilo bistvo obeh ruskih revolucij leta 1917 ravno prehod v tako družbo, je tok zgodovine poskrbel za drugačen razplet.

Danes kot socialistične ali komunistične pojmujemo tiste države, kjer je bila komunistična stranka na čelu države dovolj dolgo, da je prišlo do primerne »konsolidacije oblasti«, gospodarstvo države pa je centralnoplansko z izrazito močnim javnim sektorjem. Tako nikoli ni bilo enega samega tipa socializma, kot navsezadnje tudi nikoli ni obstajal samo en tip kapitalizma.

Socialistična misel je v praksi svoj vrh doživela v sredini 70. let 20. stoletja, ko je v »bolj ali manj socialističnih« sistemih živela približno tretjina vsega svetovnega prebivalstva. Danes je v njeni prvotni obliki skoraj ne zasledimo več niti v državah, ki jih nekateri kljub vsemu štejejo za socialistične; npr. Vietnam, nekdaj izrazito socialistična država, je danes vse prej kot to, saj je s hitrim razvijanjem zasebnega sektorja, liberalizacijo in decentralizacijo svojega gospodarstva pričel uveljavljati reforme, ki naj bi pomagale oživiti uničeno gospodarstvo, a se je s tem hkrati odpovedal nekdaj samoumevni, ortodoksni socialistični usmeritvi (Nguyen, 2007). Pri večini današnjih »socialističnih« držav se srečujemo s terminom »*tržni socializem*«, ki je bolj kot ekonomsko vzdržen sistem poskus kombiniranja trga z obstoječim modelom, ki temelji na centralnoplanskem organu, katerega naloga je usmerjati gospodarstvo.

Rezultati takega delovanja so nujno ekonomsko slabi oz. neracionalni, saj se v takem gospodarstvu vedno pojavi problem določanja cen; takoj ko porabniki lahko po lastni želji delujejo na trgu, s svojim povpraševanjem po izdelkih pomagajo oblikovati cene – takoj ko jim je dana možnost »kupiti« ali »zavrniti« nek izdelek, izoblikujejo lastne kupne preference, zato vsakemu kupcu izdelek prinaša neko stopnjo zadovoljstva. Ta vsem kupcem ni enaka in ni imuna na spremembe na trgu, hkrati pa je centralnoplanski organ ne more poznati. To seveda ni edina anomalija poskusa kombiniranja trga in ortodoksnega socializma, je pa ena najbolj

očitnih in avtorjem že dlje časa poznanih (Were the Socialists Really Wrong about Economic Calculation, 2007).

Uspešnejše kot marksistične (če že označimo marksizem kot temelj ortodoksnega socializma) so danes politične opcije, ki socialistično misel sicer razumejo kot odpor radikalnemu neoliberalizmu, a kapitalizma hkrati ne želijo odpraviti, ampak zgolj reformirati. Socialna demokracija v vseh svojih oblikah kot taka ni edina alternativa ortodoksnemu socializmu, je pa poleg usmeritve Blairove (oz. bolj aktualno Brownove) laburistične stranke, ki spet na povsem samosvoj način išče kompromis med javnim lastništvom sredstev proizvodnje in nereguliranim trgom (Giddens, 1998, str. 23), v svetu danes ena bolj prepoznavnih.

1.2 PRVI ZAMETKI IDEJE

V različnih zgodovinskih obdobjih so socializem spremljali različni prizvoki. Tako gre pri antičnih piscih predvsem za iskanje splošne ideje dobrega, za osmišljenje nekega družbenega ideala. Platon (4. stol. pr. n. št.) je kot eden prvih, ki so prispevali k razvoju ideje, razmišljal o vzpostavitvi države, temelječe na absolutnih in trajnih načelih, pri čemer je vse podrejeno najvišji vrednoti – *pravičnosti*; enotna želja po doseganju te pravičnosti je nujen predpogoj za obstoj države. Poleg enotne želje po pravičnosti je treba vzpostaviti red in tak način življenja, ki bo ljudem v kar največji meri omogočal življenje po načelih najvišje vrednote izmed vseh. Platon pa je kaj kmalu spoznal, da je taka popolnost (taka stopnja asketstva) v realnosti nedosegljiva, zato je razmišljal tudi o nekoliko manj popolni državi; ker pa je ta še vedno najboljši uresničljiv približek popolnosti, jo ravno ta njena skorajšnja popolnost postavlja nad vse svoje državljane. Platon je menil, da je nujen popoln nadzor prav nad vsakim izmed državljanov, ki morajo vse svoje interese podrediti interesom države oz. ozkemu vodstvu, ki z državo upravlja (Tamedly, 1969, str. 6). Državljane je nujno rešiti bremena lastnega pohlepa, zaradi katerega niso zmožni početi nič drugega kot skrbeti za svojo zasebno lastnino. Platona, ki v svojih delih pogosto zagovarja skrajno represivno-absolutno vlogo države, mnogi avtorji omenjajo kot prvega »komunističnega« pisca, čeprav je njegovo zagovarjanje represije naletelo na oster odpor pri nekaterih največjih avtorjih.

Platon je s svojo zamislijo idealne družbe močno vplival na Thomasa Mora (1478-1535), ki je prav na podlagi njegove Republike izoblikoval svojo idealno družbo in jo poimenoval Utopija. Ta je avtoritarna planska ekonomija z razvito delitvijo dela, za katero je odgovorna država. Temelji na poljedelstvu, v njej pa ni zasebne lastnine. Najbolj sposobni delavci tvorijo razred intelektualcev; iz tega razreda tudi izbirajo vodstvo države. V državi ni nobenega trga v ekonomskem smislu besede, zato znotraj države tudi ni nobene potrebe po oblikovanju cen in denarju; vsakemu gospodinjstvu pripada toliko, kolikor gospodinjstvo *potrebuje* (kako natančno ugotoviti to potrebo, More ne pojasni). Čeprav vodstvo Utopije v zunanjih ekonomskih odnosih še vedno uporablja denar (ker druge države take stopnje družbenega razvoja še niso dosegle) in občasno še vedno prihaja do vojn, družba vedno bolj očitno konvergira h komunističnemu

idealu. More s svojim delom, ki si ga je sicer zamislil in napisal kot satiro, tako ni samo odkrito kritiziral srednjeveško britansko družbo, ampak je tudi v dovolj veliki meri predstavil konkretne predloge, kako naj pravična družba po njegovem mnenju izgleda (More, 2003, str. 170). Vendar pa je bil glavni katalizator zahteve po družbenih spremembah v Morovem času odsoten in treba je bilo počakati skoraj tri stoletja, da je socialistična misel zaživela v vsej svoji lepoti.

1.3 ZLATA DOBA UTOPIČNEGA SOCIALIZMA

Ob koncu 18. stoletja je prišlo do bistvenih sprememb tako na ekonomskem kot tudi na sociološkem in tehnološkem področju. V Evropi je nastopila doba industrijske revolucije, ki je ljudem prinesla tehnološki napredek in naglo povečanje produktivnosti, tistim srečnejšim pa je omogočila znatno povečanje njihovega premoženja. Vendar pa izboljšanje življenjskih razmer ni nastopilo za vse; družba se je čedalje bolj očitno pričela razslojevati na bogatejši, a manjšinski delež kapitalistov in na revnejši, a večinski delež mezdnih delavcev. Francoska revolucija leta 1789 je prinesla upanje, da se bo stanje spremenilo na bolje, a se to ni zgodilo. Je pa krepitev ljudskega zavedanja rodila nekaj zelo pomembnih avtorjev, med katerimi so bili najpomembnejši Pierre-Joseph Proudhon, Robert Owen, Charles Fourier, Louis Blanc, Claude Henri de Saint-Simon in še nekateri drugi. Pri avtorjih tega obdobja se je prvič pričelo pojavljati nezadovoljstvo z ekonomsko miselnostjo, ki sta jo poprej razvila Adam Smith in David Ricardo. Avtorjev namreč ne zanima več zgolj akumulacija kapitala, ampak se osredotočajo na vedno večjo neenakost v družbi, želijo poiskati vzroke, ki so privedli do tako popačenega stanja in za vedno spremeniti sistem, ki je že v osnovi nepošten. V tem času avtorji prvič pričnejo dosledno uporabljati besedo »socializem« kot potrebo, nujnost spremembe sistema na boljše. Utopični socializem zato doseže tri stvari: najprej osmisli posameznikovo zavest in potrebo po spremembi na boljše, s tem dejanjem poosebi bistvo socializma, ga na novo prikaže in dokaže njegovo etičnost; trdi, da je družba, kjer nihče nikogar ne izkorišča, zares dosegljiva (Utopian Socialism Archive, 2006). Če kaj, potem utopičnemu socializmu lahko očitamo predvsem to, da ne pokaže dovolj jasno, kako to, skoraj katarzično končno stanje dejansko doseči; vse prepogosto je pot do prikazane idealne družbe prepuščena posameznikovemu navdihu. Čeprav je ta podzvrst gibanja svoj vrh doživela v 19. stol., ji avtorji še danes namenjajo dovolj veliko pozornost (npr. Normas Geras).

Claude Henri de Saint-Simon (1760-1825) je bil eden prvih francoskih socialističnih avtorjev in eden najvidnejših utopičnih socialistov. Sprevidel je, da je liberalizem, ki je v Franciji povzročil revolucionarne spremembe, ljudem prinesel bore malo, vsekakor pa ni preprečil izkoriščanja proletariata s strani industrijskih veljakov. Če proletarci ne bi sprejeli sicer zanje povsem neustreznih pogojev za delo, bi stradali. Edina rešitev za proletariat je zato povezovanje v večje skupine, sindikate, ki se bodo borili za njihove pravice. Saint-Simon nikoli ni trdil, da je treba ukiniti zasebno lastnino, je pa menil, da je lastnina družbeno dejstvo in kot taka tako kot vsa druga družbena dejstva nenehno izpostavljena zakonom napredka. Tako jo sčasoma lahko razumemo drugače in z njo ravnamo na različne načine. Če bi se stvari namreč še naprej

odvijale tako, kot so v tistem času se, bi družba posameznike neizbežno pričela razvrščati na podlagi njihovega bogastva in jih nagrajevati na podlagi njihovih ekonomskih dosežkov, kar je po Saint-Simonovem mnenju nesprejemljivo. Hkrati avtor ugotavlja, da je zasebna lastnina pravzaprav instrument dela, z njo pa ravnajo kapitalisti in lastniki, katerim je bila dana že ob rojstvu, in zato ne razumejo povezave med proizvodnjo in porabo, kar povzroča pretrese in neravnotežja (Tamedly, 1969, str. 28).

Tudi *Robert Owen (1771-1858)* je sprevidel vse težave, povezane z zasebno lastnino in nenehnim bojem za čim večji profit. V želji po odpravi revščine je predlagal ustanovitev čim bolj avtarkičnih zaselkov, v vsakem naj bi živelo med petsto in tri tisoč ljudi. V teh »majhnih« komunah, ki naj bi se sčasoma povezale v federacijo, naj ne bi bilo nobene zasebne lastnine in tudi delo prebivalcev bi moralo biti podrejeno skupnemu dobremu. Zaselke bi bilo treba v čim večji meri tehnično opremiti, čeprav bi se ljudje v njih povečini ukvarjali s poljedelstvom. Večina časa v komunah naj bi bila namenjena izobraževanju prebivalcev, saj naj bi človek le tako sčasoma naravo preoblikoval po svoji meri in za dobro vseh. Ta utopija je sicer ena redkih, ki so tudi dobile praktični preizkus (natančneje dva), vendar so bili rezultati vse prej kot dobri; glavni krivec naj bi bila ravno zasebna lastnina oz. pomanjkanje le-te. Danes Owen ni pomemben le kot prvi pravi britanski teoretični reformator; njegov socialni čut je prinesel številne izboljšave zaposlenim v njegovi predilnici; kot najpomembnejše naj omenim izboljšanje stanovanjskega standarda, organizirano izobrazbo otrok zaposlenih, skrajšan dnevni delovni čas s štirinajstih ur na deset ur in pol, abolicijo prisilnega dela otrok in vpeljavo nadomestila za brezposelnost. S svojim razumevanjem in podpiranjem sindikatov kot nujnih združevalnih entitet delavstva v borbi za svoje pravice je postavil temelje kasnejšemu francoskemu sindikalizmu in nadaljnjemu razvoju britanskega socializma, a tudi prišel v resen konflikt z delodajalci in britansko vlado, ki je njegovo politično udejstvovanje razumela kot resen napad na tradicionalno vlogo države in cerkve (Tamedly, 1969, str. 28).

Charles Fourier (1772-1837) je podobno kot Owen menil, da je sodelovanje ključ do družbenega razvoja in produktivnosti. Verjel je v nespremenljivost človeške narave in se v tem ločil od Owna. Tudi on je zasnoval svojo utopijo, znan pa je tudi po tem, da je zavračal vse izboljšave, ki jih je prinesla industrijska revolucija, saj je skupaj z njimi prinesla tudi revščino in neenakost. Podobno kot Owen je bil zagovornik vračanja k naravi, zagovarjal je vzpostavitev komun, kjer bi ljudi delilo le delo, ki ga opravljajo. Vendar pa naj bi si ljudje delovne naloge redno izmenjavali, da tako ne bi prišlo do apatičnosti. Najemanja delovne sile v Fourierjevi utopiji ni več. Dohodek posamezne komune naj bi bil namenjen kritju stroškov proizvodnje in stroškov socialne varnosti (zdravstvo, izobrazba, dvig stanovanjskega standarda ...). Če bi po pokritju stroškov ostalo še kaj denarja, bi ga komuna porabila za plačilo (nagrajevanje) posameznih članov oz. njihovih talentov. Fourier je zelo dobro razumel problem individualne svobode. Francoska revolucija je po njegovem mnenju sicer prinesla napredek na področju politične svobode, vendar pa revnim še vedno ni omogočila dejanske politične enakopravnosti. Trdil je, da je svoboda absolutna pravica, o njej pa ne moremo govoriti, če obstaja kakršnakoli

ekonomska odvisnost. Od tod tudi avtorjeva ideja o čim večji avtarkiji komun, ki je sinonim za manifestacijo politične enakopravnosti.

Louis Blanc (1811-1882) je menil, da le vloga močne države lahko pomaga najrevnejšim članom družbe, zato je treba podržaviti nekatere ključne industrije, bančni sektor, železnice ... Njegov ideal je bila egalitarna družba, v kateri naj bi interesi posameznikov izoblikovali skupno dobro. Trdil je, da bi vsak posameznik moral proizvajati po svojih najboljših močeh in porabljati v skladu s svojimi potrebami. Država naj bi ljudem pomagala z zagotavljanjem kapitala, potrebnega za ustanovitev podjetij (*ateliers nationaux*) v najbolj ključnih industrijah. Imenovala naj bi prvotne direktorje teh podjetij, vendar pa naj bi jih sčasoma nadomestili direktorji, ki bi jih izvolili delavci. Ta ideja je še vedno prisotna pri številnih sodobnih avtorjih; eden takih je npr. David Schweickart (Schweickart, 2002, str. 127). Distribucija dohodka, sprva sicer nepravična, naj bi sčasoma postajala vedno bolj enakomerna.

Za razliko od navedenih avtorjev pa je *Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865)*, edini proletarec med vizionarji, menil, da skrivnost napredka ni v sodelovanju (vsaj ne v taki meri, kot so to oznanjali drugi pisci). Pomemben je zlasti kot oster kritik kapitalizma in izkoriščanja delavcev. Napisal je, da lastnina ni nič drugega kot kraja; z lastnino kapitalisti kradejo profit iz rok navadnih delavcev. Le tisto, kar nekdo sam proizvede, je po njegovem mnenju sprejemljiva lastnina, saj je le delo primeren vir lastnine. Zagovarjal je delavsko samoupravljanje in hkrati nasprotoval ideji državne lastnine. Menil je, da je francoska revolucija uspela le v političnem smislu, saj ni prinesla nobene ekonomske demokratičnosti. Ta mora biti zasnovana na treh absolutnih vrednotah; pravičnosti (ki je najvišja vrednota), enakopravnosti in svobodi (ta je predpogoj za doseganje pravičnosti). Družbo je torej treba graditi tako, da bo vsak posameznik lahko popolnoma svoboden. Če je premoženje v družbi razdeljeno dovolj enakomerno, lahko posamezniki v družbi delujejo brez stalnih državnih intervencij. Treba je torej »ukiniti državo«, kar pa je možno doseči s spreminjanjem njene ekonomske organiziranosti (v končni fazi tudi z zmanjševanjem njenega ekonomskega interesa) ter decentralizacijo, kar bo privedlo h krepitvi lokalnih skupnosti in popolni ekonomski svobodi posameznikov. Cilj je torej vzajemnost družbe, temelječa na enakopravni izmenjavi, enakosti poslovnih pogojev in ohranjanju posameznikove svodobe. V politični sferi Proudhonova vzajemnost ni nič drugega kot federalizem, kjer odločitve centralnih organov niso smiselne, dokler se z njimi ne strinjajo manjše enote – komune. Taka družba ne pozna politične hierarhije, zato so vsi posamezniki upravičeni do političnega odločanja (obstoječa demokracija je po Proudhonovem mnenju nepoštena, ker upošteva le mnenje večine in ob tem zanemarja manjšino). Avtor je pomemben predvsem zaradi svojih političnih nazorov, manj pa zaradi svojega prispevka k ekonomski znanosti; njegova ideja o centralni banki, ki bi določala vrednost dela, porabljenega pri proizvodnji posameznega izdelka, nikoli ni zares zaživela, prav tako kot tudi ne njegove ideje o brezobrestnem kreditiranju – po katerih se danes zgleduje David Schweickart (Schweickart, 2002, str. 21) – in o popolnoma prosti trgovini, ki naj bi odpravila velike premoženjske razlike med ljudmi (Proudhon, 1994, str. 211).

Namen utopičnih socialistov, tisto, kar je bilo skupno vsem, je »*être collectif*«, med avtorji pa so obstajale razlike v poti k doseganju tega cilja. Nekateri avtorji so očitno poudarjali bolj tehnokratski pristop; po njihovem mnenju je bilo svet možno urediti z namenom racionalizacije proizvodnje, ki mora biti podrejena religioznim vzgibom (npr. Saint-Simon, Owen itd.). Ti avtorji so s svojim centralističnim konceptom »planiranja« močno vplivali na Marxovo delo. Po drugi strani pa med utopičnimi socialisti najdemo veliko število avtorjev, katerim socializem ni predstavljal le ekonomske osvoboditve, pač pa osvoboditev posameznika iz vseh okov takratne družbe (npr. Proudhon, Fourier itd.); ti avtorji so se spogledovali z anarhizmom, torej s kljubovanjem pretiranemu vplivu države na ljudi.

Avtorji, ki sem jih nekoliko podrobneje opisal, seveda niso bili edini, ki so se v svojih delih v 18. in 19. stoletju srečevali z izrazito utopičnimi tematikami in pristopi. K razvoju ideje so veliko prispevali tudi npr. Theodor Hertzka (1845-1924), William Morris (1834-1896), Thomas Hodgskin (1787-1869), Etienne Cabet (1788-1856), John Francis Bray (1809-1897) in še številni drugi. Tudi Karl Marx, ki je, ironično, Proudhona imenoval za skrajno utopičnega, je bil tak tudi sam, čeprav se je s svojim konceptom »znanstvenega socializma« od te smeri želel ločiti.

1.4 MARXOVA SOCIALISTIČNA MISEL

»Strah blodi po Evropi – strah komunizma.«

(Marx, Engels, 2002, str. 11)

S to povedjo, ki namiguje na razrast komunistične ideje v družbeno širše sprejeto misel, sta Karl Marx (1818-1883) in Friedrich Engels (1820-1895) nagovarjala bralce v sredini 19. stol., ko sta svojo dotedanjo politično usmerjenost za potrebe nadaljnjega delovanja Komunistične lige zbrala v Komunističnem manifestu (Marx, Engels, 2002). Nista se motila; do revolucionarnih premikov je v tem času prišlo v Franciji, nemiri pa so se nenehno pojavljali še na Dunaju in v Berlinu, ravno Marx pa je s svojim delom zaslužen, da se je socialistična misel dokončno pojavila (oz. razvila) v večini evropskih držav. Čeprav je ekonomska zmota nekaterih Marxovih predpostavk danes dokazana, je s svojo ostro kritiko kapitalizma Marx še vedno eden najpomembnejših in prepogosto nerazumljenih socialističnih avtorjev. Temelje svoje ekonomske misli je Marx, močno zaznamovan s filozofijo Heglove dialektike in Feuerbacha, postavil že pred Manifestom. Razumel je sicer, da kapitalizem lahko pripomore k razvoju sil proizvodnje ter državo usmeri na pot tehničnega napredka in tako prekine njeno nazadnjaštvo, vendar pa te procese po njegovem mnenju vedno spremlja izkoriščanje delavstva. Stalno izkoriščanje in zniževanje delavskih mezd na minimum, ki delavcem še omogoča preživetje, združuje proletariat in na koncu ustvari silo, ki bo zavrgla kapitalizem in zavladala nad njim.

Marx je predvideval, da bo do revolucije prišlo v kapitalistično najbolj razvitih državah, a se je zgodilo ravno nasprotno (Kornai, 1992, str. 23).

Trdil je, da so že pred nastankom kapitalizma v Evropi obstajali trgi, kjer so trgovci trgovali z blagom in tako iskali možnosti za dobiček; takemu načinu bogatitve Marx nikoli ni nasprotoval. Do pravega, *buržoaznega* kapitalizma je po Marxovih besedah prišlo, ko je delo postalo zgolj še eno blago. Zato pride do odtujenosti dela, do izgube njegovega prvotnega smisla, kar pa vodi v pretirano obsedenost z materialnimi dobrinami; Marx govori o *fetišizmu* (Callinicos, 2004, str. 81).

Večina njegovih del se sicer ukvarja s problematiko blaga, abstraktnega dela oz. njegovega razvrednotenja in presežne vrednosti. Ugotovil je, da je delo, ki je po njegovem mnenju temeljna človekova aktivnost, manifestacija posameznikovega življenja, v sodobni družbi degradirano na nivo navadnega tržnega blaga in kot tako podvrženo vsem zakonom ponudbe in povpraševanja. Tako se pojavi trend nenehnega zniževanja delavskih mezd. Hkrati je delo vse bolj abstraktno, saj se ne uporablja več toliko za izdelavo dobrin za lastno uporabo, ampak predvsem za kasnejše trgovanje. Z vse večjo delitvijo dela človekova volja do dela, ki je vse bolj enolično, upada (Marx, 1999, str. 115).

Do presežne vrednosti pride, ker kapitalisti od delavcev želijo, da delajo dlje, kot je to potrebno za zagotovitev njihovega obstoja. Kapitalisti investirajo denar, da bi proizvedli blago, ki bi ga kasneje prodali za še več denarja. Denarno razliko oz. profit Marx imenuje presežna vrednost, večanje te vrednosti (h kateri kapitalisti nenehno stremijo) pa akumulacija kapitala. Zaradi revščine večine prebivalstva na eni strani in kapitastične želje po nenehni akumulaciji kapitala na drugi tako neizbežno pride do kriz prevelike ponudbe oz. premajhne porabe. Razvoj kapitalizma torej vodi v obstoj razmerij, ki delavce silijo, da opravijo bistveno več dela, kot je potrebno, jih zasužnjuje, zato ne more biti dolgoročno vzdržen družbenoekonomski sistem. Konflikt *dolžine delovnega dne* je v kapitalizmu neizbežen (Albert, 2006, str. 138).

Hkrati zaradi stremenja kapitalistov k stalni akumulaciji kapitala nenehno prihaja do tehnoloških izboljšav, do katerih pride zato, ker zaradi izbojevanih pravnih omejitev dolžine delovnega dne produktivnosti zaradi nezmožnosti dodatnega uvajanja dela ni mogoče povečati drugače kot s tehnološkimi izboljšavami. Te sicer povečajo produktivnost dela, vendar po drugi strani s tem vsaj nekoliko zmanjšajo potrebno količino dela, kar pomeni val odpuščanja delavcev. Zmanjšanje števila zaposlenih tako nujno zmanjša dosežen profit, saj že od prej vemo, da so po Marxovem mnenju delavci edini proizvajalci profita. To pomeni *nenehno padajočo profitno stopnjo* (razmerje med profitom in vloženim kapitalom); v Marxovi terminologiji lahko govorimo o večnem povečevanju deleža *fiksnega kapitala* v primerjavi s *spremenljivim*, kar vodi v padanje profitne stopnje. Ta je eden poglavitnih vzrokov za pojav depresij v gospodarstvu, zato je edini način za izhod iz le-teh očitno zvišanje profitne stopnje (Callinicos, 2004, str. 82).

Po Marxovem mnenju je to možno doseči na dva načina: z zvišanjem profita na delavca (npr. z znižanjem mezd) ali pa z zmanjšanjem investiranega kapitala na delavca. Ker je prva rešitev zgolj delna in zato slaba, je nujna devalvacija kapitala, do katere pride, ker zaradi padajoče profitne stopnje in povečevanja dolgov določena podjetja bankrotirajo, zato njihova sredstva proizvodnje lahko po zelo nizki ceni kupijo preživela podjetja; to zmanjša investirani kapital na delavca in tako izboljša profitno stopnjo. Vendar pa lahko množični bankroti na kratki rok močno prizadenejo gospodarstvo in krizo pogosto še poglobijo. Vir vsega zla, prvinski vzrok za vse težave je seveda obstoj suženjskega razmerja med kapitalistom in delavcem. Samo zviševanje mezd ne bo prineslo ničesar (Singer, 2000, str. 59). Nujna je sprememba sistema.

Vendar pa Marx nikoli ni točno opisal, kakšna naj bi bila ekonomska razmerja v komunizmu. Čeprav je bil Marx tako kritičen do svojih utopičnih predhodnikov, s svojimi presplošnimi orisi komunizma pogosto ni bil prav nič manj utopičen od njih. Trdil je sicer, da je komunizem najvišja možna zgodovinska stopnja razvoja, a je o njem povedal bolj malo. Vse, kar je o njem povedal, temelji na poprej doseženem materialnem izobilju; zadostno proizvodnjo naj bi s svojo visoko tehnološko razvitostjo omogočil že kapitalizem, komunizem pa bo s svojim kooperativnim uravnavanjem proizvodnje omogočil njeno izrabo za dobro vseh. Zaradi strogega usmerjanja proizvodnje tako ne bo več kriz prevelike ponudbe. Ljudje, ki so poprej zaradi tekmovalnosti kapitalistov postali brezposelni, bodo postali produktivni (ker gre za dobro vseh, pomeni to zaposleni). Tehnološki razvoj v smislu mehanizacije in avtomatizacije bo še vedno prisoten, a bo vodil v manj dela in ne v željo po še večji proizvodnji. Država kot taka v komunizmu ne bo obstajala več (saj za njen obstoj ne bo nobene potrebe), vendar pa do tega ne bo prišlo takoj. Najprej se mora proletariat zavihteti nad vse druge razrede in vzpostaviti svojo diktaturo, ki pa bo začasna, saj bo z uveljavitvijo socialistične ideologije družba postala brezrazredna, v njej pa ne bo nobene potrebe po politični moči, saj noben družbeni razred ne bo več zatiral drugih (D'Amato, 2007, str. 150).

Diktatura proletariata ima dva namena: postopno uničenje vseh sledi dekadentnega kapitalizma in analogno izgradnjo socializma. V času diktature je parlamentarno (večstrankarsko) vodenje države treba nadomestiti z jasno hierarhijo odločevalcev; delavskih svetov. Kasneje je pod Leninom tak sistem postal znan pod imenom demokratični centralizem (Tamedly, 1969, str. 95). Kolektivizacija politične moči naj bi bila, vsaj tako Engels, s svojim socialističnim planiranjem tako uspešna zaradi treh razlogov: zaradi svoje superiorne organiziranosti, zaradi izginotja kriz ponudbe in zaradi abolicije razreda kapitalistov, ki onemogoča delavsko svobodo proletariata.

Velika ironija Marxovega filozofskega ustvarjanja je verjetno v tem, da ga je njegov anarho-socialistični sodobnik Mihail Bakunin (1814-1876) zaradi utopičnosti poskusa ustvarjanja egalitarne družbe (morda pa tudi zaradi nerazumevanja Marxovih idej) večkrat kritiziral in opozarjal, da taka vizija neizbežno vodi v represivno državo, a mu Marx nikoli ni želel prisluhniti. Marx se je zmotil vsaj enkrat; do proletarske revolucije nikoli ni prišlo v visoko industrializiranih državah. Vsaj zaenkrat.

1.5 ROJSTVO SOCIALNE DEMOKRACIJE IN LOČITEV OD KOMUNIZMA

Ob koncu 19. stoletja je počasi postajalo jasno, da marksizem, kjer sta bila po Marxovi smrti najpomembnejša avtorja Friedrich Engels in Karl Kautsky (1854-1938), ne ponuja ekonomsko trdne alternative takrat še vedno prevladujočemu liberalizmu. Marksizem je sicer predstavil filozofske in ekonomske temelje odpora, vendar pa so bila Marxova ekonomska predvidevanja preveč nedorečena, poleg tega pa se v prvih dvajsetih letih po Marxovi smrti večina njegovih temeljnih tez ni uresničila. Realne mezde se niso zmanjšale, do še večje družbene polarizacije ni prišlo, prav tako pa tudi ni prišlo do še večje koncentracije kapitala v rokah le redkih kapitalistov. Med socialističnimi strankami je prihajalo do konfliktov; čakanje na kapitalistična nasprotja, ki naj bi doprinesla k spremembi sistema, se je izkazalo za neproduktivno in vse bolj je postajalo jasno, da bo socializem moč doseči le s primerno izraženo politično voljo.

Ortodoksni marksisti so še naprej vztrajali pri svojih zahtevah po nadomestitvi kapitalizma z novim, socialističnim redom, vse glasnejši pa so postajali tisti, ki so menili, da je bolj smiselno, kot v celoti odpraviti kapitalizem, obstoječi sistem reformirati in tako poskušati odpraviti njegove temeljne slabosti. V prvih letih delovanja reformisti oz. revizionisti v svojih temeljnih prepričanjih marksizma niso zavračali, so pa prepoznali potrebo po njegovi aktualizaciji. Kot potencialno uspešna alternativa ortodoksnemu marksizmu se je na temeljih industrializacije in nastajanja urbanega delavskega razreda dokončno razvila ideja socialne demokracije, ki je na politični sceni sicer delovala že od sredine 19. stoletja.

Stranke, zasnovane na tej ideji, so bile prve masovne politične organizacije v Evropi. Njihova moč je temeljila na množičnem članstvu (največji delež med člani in veliko večino volilcev so predstavljali ekonomsko deprivirani). Na čelu z Eduardom Bernsteinom (1850-1932) so se najvidnejši evropski socialni demokrati odpovedali Marxovemu konceptu zgodovinskega materializma in preveliki politični pasivnosti, ki jo le-ta prinaša s seboj. Bernstein je od samega začetka tudi zavračal Marxovo osmislitev medrazrednega konflikta in na njegovo mesto postavil potrebo po medrazrednem sodelovanju. Ugotovil je, da kapitalizem ni pripeljal do slabšanja življenjskega standarda in vedno bolj izrazite družbene bede, ampak je postajal vedno bolj kompleksen in prilagodljiv. Hkrati je zaradi njega še vedno prihajalo do vse večje proletarizacije družbe (vse manj ljudi je bilo samozaposlenih, vse več jih je imelo delodajalca), kar naj bi pri ljudeh zbudilo kolektivno socialistično zavest in pripeljalo do tega, da bo socialna demokracija lahko na miren način prevzela oblast.

Po Bernsteinovem mnenju je v družbi, kjer se Marxova predvidevanja niso uresničila, treba pripraviti smiselne reformne predloge, ki bi bili sposobni zanetiti potrebo po temeljnih spremembah. Tako se Bernstein nikoli ni odpovedal svojemu socialističnemu idealu. Je pa za razliko od revolucionarnih socialistov, čeprav so tudi med njimi številni spoznali potrebo po reviziji nekaterih izhodišč marksizma, zagovarjal demokratično pot k prevzemu oblasti. Po

njegovem mnenju je bila politična svoboda, katere pomanjkanje je očital politični viziji revolucionarjev, ob odrekanju nasilju temelj za doseganje družbene enakosti. Socializem mu je pomenil demokratičnost in samoupravljanje. Večkrat je poudaril, da mu želeno končno stanje ne pomeni nič, gibanje proti njemu pa vse. Dosledno je tudi zavračal protekcionizem, ki po njegovem mnenju vodi zgolj v nerealen poskus avtarkije in s tem v osamitev države.

Bernsteinov revizionizem je naletel na oster odziv med takratnimi socialisti. Še posebej neprizanesljivo so se na njegove ideje odzvali Alexander Parvus (1867-1924), August Bebel (1840-1913), Rosa Luxemburg (1870-1919) in Karl Kautsky in se vsi postavili v bran ortodoksnemu marksizmu. Bernsteina so celo označili za nesocialističnega, kar je še bolj prispevalo k neenotnosti znotraj leve politične opcije v Evropi. Kljub notranjim konfliktom pa so revizionisti in revolucionarji ostali združeni vse do začetka prve svetovne vojne. Takrat so reformisti naredili ključno napako in podprli svoje nacionalne vlade pri odločitvi za vojno, kateri so revolucionarji že od vsega začetka pojavljanja trenj nasprotovali. Ruski revoluciji leta 1917 sta levičarski spor sicer končali, vendar na neželen način; revolucionarji (komunisti) in reformisti (socialni demokrati) so se v veliki večini primerov za vedno ločili, razlike v družbenoekonomski doktrini med enimi in drugimi pa so se le še povečevale.

Po uničenju, ki sta ga v Evropi povzročili obe svetovni vojni, se je socialna demokracija v večini držav stabilizirala kot tretja možnost med popolnoma liberalnim "laissez-faire" modelom kapitalizma na eni in komunizmom na drugi strani, pri čemer se je od obeh polov želela distancirati. Leta 1959 se je nemška socialdemokratska stranka (SPD) dokončno odpovedala Marxovi ideji medrazrednega konflikta in s tem dokončno tudi uradno marksizmu samemu. Danes si kot socialdemokratsko predstavljamo državo, kjer je gospodarstvo zmes zasebnega sektorja in (po potrebi) državnih intervencij; te naj bi pripomogle k zagotavljanju pozitivnih eksternalij in omejevanju negativnih ter k pravičnejši redistribuciji dohodka (npr. prek progresivne obdavčitve, zagotovljene minimalne plače, denarnih nadomestil za brezposelne ...).

Sodobna socialdemokratska politična stranka, ki želi biti dosledna z zgodovinskimi usmeritvami in razvojem socialne demokracije, danes zagovarja demokratičen prevzem oblasti in uporabo zaupane moči za vodenje take ekonomske politike, ki bi doprinesla k dvigu življenjskega standarda za vse. Socialna demokracija za razliko od komunizma ne nasprotuje privatnemu lastništvu sredstev za proizvodnjo in v veliki meri podpira privatizacijo gospodarstva (izobraževalni sistem, zdravstvo, transport in nekateri drugi najpomembnejši sektorji naj bi kljub vsemu še naprej ostali v državni lasti), vendar za razliko od liberalizma, ki ljudem omogoča popolnoma svobodno razpolaganje s svojo lastnino, drugače razume rezidualni dobiček; posameznik naj bi ga del vrnil družbi, ki bi v skladu z idejo medčloveške enakosti oz. distributivne pravičnosti poskrbela za njegovo primerno uporabo. Kakšen je ta delež, ki je sicer fleksibilen, ne more odločiti posameznik ("lastnik"), ampak vedno družba (Goodin et al., 1999, str. 246).

Ena od težav, ki se pojavi, je ta, da lastnik nikoli ne more točno vedeti, do kakšne "delne razlastitve" bo prišlo v prihodnosti, kar lahko negativno vpliva na njegovo nagnjenost k investiranju. Hkrati se zaradi redistribucije dela dobička nujno povečajo stroški proizvajanja, zato se proizvodnja lahko relativno zmanjša. Nekateri kritiki (npr. Mises, 1989, str. 39) socialni demokraciji prav tako očitajo, da s svojimi ekonomskimi ukrepi, namreč z velikimi vladnimi izdatki, vodi v proračunski deficit, vendar ob tem pozabljajo, da je omenjene izdatke moč porabiti za doseganje večje stopnje zaposlenosti in izboljšanje življenjskega standarda, kar nam nazorno kaže primer skandinavskih držav[1].

1.6 NASTANEK SOVJETSKE ZVEZE IN SPLOŠNE ZNAČILNOSTI SOCIALISTIČNIH REVOLUCIJ

Čeprav so bile Marxove misli skrajno napredne in težko razumljive, kar je prineslo nešteto interpretacij njegove teorije (celo Marx se je zaradi mnogih napačnih v zadnjih letih svojega življenja namenoma oddaljeval od »marksizma«[2]), je s svojimi mislimi znatno prispeval k nadaljnji internacionalizaciji socialistične ideje. Šest let po njegovi smrti (1889) je Engels s somišljeniki ustanovil Drugo internacionalo, ki se je za razliko od Prve mnogo bolje obnesla in preživela vse do začetka prve svetovne vojne, ki je v veliki meri uničila številna evropska gospodarstva, a hkrati delovala kot glavni katalizator socialistične miselnosti. Da pa bi lahko v celoti razumeli rusko revolucionarno leto 1917, se je treba vrniti v leto 1903, ko se je ruska socialdemokratska delavska stranka (glavna nosilka marksizma v Rusiji) pričela deliti na dva dela. Radikalna večinska struja, boljševiki, ki jih je vodil Lenin, je prihodnost stranke videla v majhnem jedru profesionalnih revolucionarjev, ki si bodo na vse možne načine prizadevali vzpostaviti komunistično državo. Menjševiki so bili manj radikalni in odpirali vrata stranke za vse, ki se načelno strinjajo z marksistično mislijo. Razkol znotraj stranke je postajal vse globlji, vsak poskus združevanja pa se je kmalu izkazal za neuspešnega. Leta 1912 je bilo vseh upov po skupnem delovanju konec, kar je pomenilo ustanovitev stranke boljševikov, ki so si že od samega začetka prizadevali za ukinitev ruskega carizma in temu sledečo vzpostavitev centralnega komiteja, vodenega po načelih demokratičnega socializma.

Prva svetovna vojna je pomenila velik udarec mednarodnemu socialističnemu gibanju, a je hkrati poskrbela za precej večjo enotnost znotraj stranke boljševikov, kar gre v veliki meri pripisati popolnemu polomu ruske vojske, ki je že pred koncem leta 1916 na fronti izgubila skoraj dva milijona svojih vojakov. Tako za vojaško katastrofo kot tudi za pojave, ki so prva

[1] Lep primer so pozitivni gospodarski učinki na Norveškem in Švedskem, v dveh državah, kjer je socialna demokracija že tradicionalno močna politična sila. Obe državi sta v samem svetovnem vrhu držav, sodeč po HDI (Human Development Index). BDP se v obeh državah iz leta v leto povečuje po visokih stopnjah, ob tem pa Ginijev koeficient v obeh državah ostaja med najnižjimi v svetu, tako kot je nizka tudi brezposelnost; delež zaposlenih žensk pa je po drugi strani visok.

[2] Od revolucionarnih vzgibov spremembe sistema se je proti koncu svojega življenja oddaljil tudi Engels; postal je revizionist.

leta vojne spremljali (nizka morala tako vojakov na fronti kot preostalega naroda, lakota in velike težave z neopremljenostjo, visoka inflacija in pomanjkanje osnovnih življenjskih potrebščin, velika stopnja kriminalitete itd.), je ljudstvo v veliki meri krivilo vlado carja Nikolaja II., ki je že pred letom 1917 izgubil skoraj vso podporo. Boljševikom, ki so se zavzemali za čim hitrejši mir brez predaje ozemlja, je veliko uslugo storila nemška vlada, ki je Leninu, enemu glavnih ideologov stranke, omogočila vrnitev v Rusijo, kamor je prispel po prvih uporih, ki so strmoglavili monarhijo, v februarju leta 1917 in odločilno prispeval k uspešni izvedbi oktobrske revolucije istega leta, s katero so boljševiki ustvarili prvo svetovno komunistično državo (Philips, 1997, str. 87).

To je državo sicer pahnilo v državljansko vojno, ki je imela katastrofalne kratkoročne posledice za rusko gospodarstvo (npr. industrijska proizvodnja je v zadnjem letu vojne padla na približno 20 odstotkov proizvodnje iz leta 1913). V tem času so boljševiki izvajali t. i. ekonomsko doktrino vojnega komunizma; med drugim so nacionalizirali vso industrijo in centralizirali upravljanje, uvedli monopol na mednarodno trgovino, prepovedali kakršnakoli zasebna podjetja itd. Posledice teh ukrepov so bile dvojne; boljševiki so si zagotovili zmago v državljanski vojni, vendar pa se je v Rusiji razrasel črni trg, uničena je bila valuta (rubelj), v državi so se znova pojavljali nemiri in upori (History of Socialism in the U.S.S.R., 2007).

Lenin je zato pričel izvajati novo ekonomsko politiko (NEP), ki je v manjši meri obnovila zasebno lastništvo in zmanjšala omejitve mednarodni trgovini. Pričelo se je obdobje obnove Sovjetske zveze (ustanovljena leta 1922). V tem času je bila SZ pretežno kmetijska država in prav kmetje so bili tisti, ki so z uveljavitvijo nove ekonomske doktrine pridobili največ. Ponovno so lahko v manjši meri najemali zemljo in zaposlovali dodatne delavce, kar je bilo v času vojnega komunizma strogo prepovedano. Lahko so ponovno prosto prodajali svoje izdelke, ko so enkrat plačali davek, odvisen od količine njihovega proizvoda. Ponovno zanašanje na delovanje trga je privedlo do denacionalizacije manjših in srednje velikih podjetij, vsa največja in najpomembnejša podjetja (finance, zunanja trgovina, težka industrija, transport) pa so bila še naprej v rokah države.

V obtoku se je znova pojavil denar, ki je zamenjal sistem planiranja in kvot, uveden v času državljanske vojne. NEP je uspelo oživiti sovjetsko gospodarstvo, ki se je v le nekaj letih vrnilo na nivo razvitosti pred državljansko vojno, a je doktrina zaradi pomanjkanja resnih makroekonomskih usmeritev hkrati povzročila silna neravnovesja v gospodarstvu. Kmetijski sektor je rasel precej hitreje od industrijskega, zato je vlada, da bi omejila inflacijo, uvedla ostre cenovne omejitve kmetijskih izdelkov. Vlada je menila, da kmetje po tako nizkih cenah svojih izdelkov ne bodo želeli prodajati, kar naj bi ustavilo inflacijo. Vendar pa taka politika ni obrodila sadov; pojavili so se preprodajalci, ki so od kmetov po nizkih cenah odkupovali presežke in jih prodajali po višjih v skladu z delovanjem ponudbe in povpraševanja (Davies, 1998, str. 23).

Tako kapitalistično mišljenje ni bilo v skladu s sovjetsko ideologijo, v vrstah stranke boljševikov so se pojavila trenja, zato je bil konec NEP le še vprašanje časa. Stalin, ki je po Leninovi smrti (1924) v prvih nekaj letih iz strankinih najvišjih krogov in s tem iz boja za oblast uspel izločiti glavne konkurente, je leta 1928 NEP nadomestil z ekonomskimi petletnimi plani, kar je povzročilo radikalne spremembe sovjetske družbe. V želji po preobrazbi SZ v moderno industrializirano državo in vojaško velesilo se je pričelo obdobje prisilne kolektivizacije zasebne lastnine, ustanavljanja na stotin tovarn in temu sledeče ustanavljanje novih mest (npr. Magnitogorsk). Kapitalizem kot tak je moral prenehati z obstojem; pričelo se je obdobje sovjetskega klasičnega socializma (Nove, 1993, str. 10).

Ruski prehod v socialistično državo je pomemben, ker gre za precedenčni primer praktičnega poskusa oblikovanja socialistične (komunistične) države, ki je služil tudi kot smernica za ostale države, v katerih so se zgodile, čeprav mnogo kasneje kot v Rusiji, socialistične revolucije[3]. V vseh državah je razvoj socializma potekal v več fazah, v katerih se je socializem pojavljal v vsaj treh različnih oblikah.

Najprej tako lahko govorimo o revolucionarnotranzicijskem sistemu (prehod iz kapitalizma v socializem), nato o klasičnem sistemu in nazadnje še o reformnem sistemu (kjer so države bolj ali manj uspešno eksperimentirale z različnimi ukrepi oživljanja gospodarstva). Socialistične izkušnje posameznih držav od teh, namenoma abstraktnih modelov sicer odstopajo. Prehod v socializem namreč nikoli ni potekal linearno, hkrati pa so se posamezne faze lahko pojavile večkrat in ne nujno v tem zaporedju. Vojni komunizem, ki je zaznamoval obdobje ruske državljanske vojne, tako lahko obravnavamo kot revolucionarnotranzicijsko dobo, kateri je najprej sledilo reformno obdobje NEP in šele nato klasični sistem. V Vzhodni Nemčiji in Češkoslovaški pa prave reformne dobe nikoli ni bilo, saj je klasičnemu obdobju takoj sledila tranzicija "nazaj" v kapitalizem.

Čeprav so torej našteti modeli *ex ante* ne najbolj natančni, lahko z njihovo pomočjo še vedno prepoznamo posamezne značilnosti, ki so veliko večino socialističnih držav v posameznih fazah zaznamovale. Nadalje lahko posplošimo značilnosti posameznih držav pred revolucijo. Ugotovimo lahko, da se Marxova vizija vzpostavitve socialistične države, do katere naj bi prišlo, ko bo kapitalizem v industrializiranih državah visoko razvit in bo kot tak zagotavljal vsa potrebna sredstva proizvajanja, niti približno ni uresničila. Kornai ugotavlja (Kornai, 1992, str. 22-24), da so se vse države, kjer je do revolucije prišlo, pred njo spopadale z revščino in so bile slabo ekonomske razvite (njihov BDP je bil mnogo nižji od razvitih kapitalističnih držav). Hkrati so bile vse izrazito neindustrializirane države, kjer so kmetje predstavljali večino prebivalstva. V vseh državah je bilo moč opaziti izrazito veliko dohodkovno neenakost, razlike med revnim in bogatejšim slojem pa so bile znatno višje kot v razvitih državah. Nobena od držav ni bila razvita parlamentarna demokracija, veliko jih ni ustrezalo niti kriteriju demokratičnosti same. Večina držav je bila vsaj na nek način odvisna od razvitejših; kot

[3] Ruski revoluciji so sledile albanska šele leta 1944, jugoslovanska leto kasneje, kitajska leta 1949, vietnamska leta 1954, kubanska leta 1959 ...

kolonije, kot vojaško okupirane države ali pa ekonomsko. Vzpostaviti neodvisno in suvereno državo pa je bila velika želja večine držav. To so seveda le nekatere, najbolj očitne podobnosti.

Izvedbo revolucije je v večini držav spremljal val nasilja (državljanske vojne), ki je v veliki meri ohromil gospodarstvo in omogočil koncentracijo velike politične moči v rokah redkih. Ker nobena država ne more normalno funkcionirati v kaotičnih razmerah, se je takoj po prevzemu oblasti pričelo obdobje čistk in vzpostavljanja železne discipline. Sčasoma je bilo herojstvo osvobodilnega boja pozabljeno in pričelo se je obdobje klasičnega socializma.

2 SOVJETSKI SOCIALIZEM

2.1 TEMELJNE ZNAČILNOSTI SOVJETSKEGA SOCIALIZMA

»Kadri odločajo o vsem!«

(Stalin v svojem govoru leta 1935)

Začetki centralnoplanskega sistema SZ segajo v leto 1929, ko je Stalin pričel izvajati svoj prvi petletni plan. S planiranjem Stalin nikoli ni želel vzpostaviti komandnega gospodarstva, ampak po eni strani doseči čim hitrejšo preobrazbo SZ v moderno industrializirano državo, po drugi strani pa odgovoriti na velike krize pomanjkanja, do katerih je v Sovjetski zvezi prihajalo pred tem. Centralizirano planiranje je od 30. let 20. stoletja v veliki meri ostalo nespremenjeno vse do razpada SZ in je bilo ena od temeljnih značilnosti sistema. Vendar pa ključ do razumevanja sovjetskega gospodarstva ne leži v planiranju, pač pa v politični organiziranosti države. Glavni nosilec politične oblasti v socialističnih državah je bila vedno komunistična stranka, ki je bila v večini primerov, formalno ali ne, tudi edina stranka v državi, kar pa ne pomeni, da je v socialističnih državah dejansko prišlo do »diktature proletariata«. V revolucionarnem obdobju v SZ je tako delavstvo predstavljalo približno 57 % vseh članov stranke, že desetletje kasneje pa le še 36 % (Horvat, 1982, str. 187). V stranki je bilo delavcev in kmetov večinoma manj kot 10 %, njihov delež v najvišjih državnih organih pa je bil vseskozi zanemarljiv. SZ je torej vedno vladala ozka elita najvišje izobraženih. V stranki je formalno veljala ideja demokratičnega centralizma, kar pomeni, da naj bi bili člani vodilnih strankinih organov izvoljeni po volji vseh članov stranke, torej »od spodaj«, vendar pa *de facto* nikoli ni bilo tako.

Sovjetska zveza je bila federacija republik, kjer je bila suverenost v pristojnosti izvoljenega telesa; do leta 1938 je bil to nadnacionalni Kongres sovjetov, ki so ga posredno izvolili sovjeti nižje ravni, od takrat naprej pa Vrhovni sovjet (oz. njegovo predsedstvo), sestavljen iz dveh

domov. Oba so formalno izvolili odrasli prebivalci z volilno pravico, neformalno pa je predstavnike določila vladajoča stranka. Predsedstvo je bilo zadolženo za sprejemanje zakonov, hkrati pa je tudi izvolilo vlado, ki je *de facto* imela vso moč v državi. Hierarhija politične ureditve je bila enaka v vseh republikah, zaradi česar so se npr. pojavljala ministrstva na ravni celotne zveze ter na ravni posameznih republik, vse najpomembnejše odločitve pa so se sprejemale v Moskvi, čeprav so bile posamezne republike v nekaterih vprašanjih lahko nekoliko avtonomne. Centralizem je kljub vsemu močno prevladal, razvila se je močna birokratična hierarhija, kjer je bil zelo jasen tok ukazov od zgoraj navzdol. Na samem vrhu hierarhije je bil generalni sekretar, ki je imel v svojih rokah skoraj absolutno politično moč. Člane komunistične stranke (KS) so združevale štiri silnice (Horvat, 1982, str. 59):

1. *Ideologija:* Sem spadajo vse vrednote, cilji in ideje uradne marksistično-leninistične podlage. Socializem naj ne bi bil le moralno nesporna alternativa kapitalizmu, ampak je ljudem obljubljal tudi nagel ekonomski razvoj, polno zaposlenost, subvencionirane osnovne potrebščine in stanovanja ... KS ni zanikala, da je v državi obstajala diktatura, vendar je to upravičila z idejo, da je KS najbolje vedela, kaj so ljudje potrebovali in česa so si želeli. KS je hkrati poudarjala, da je diktatura le začasna in bo nepotrebna, ko bo enkrat doseženo stanje komunizma. KS je dajala velik pomen trdi ljudski disciplini in družbenemu žrtvovanju za doseganje skupnega cilja.

2. *Moč:* Dokaj nespremenljiva hierarhična struktura je pomenila zelo asimetrično vertikalno delitev moči znotraj KS; vrh birokracije je imel bistveno večjo od nižjih funkcionarjev. Med vrhom in dnom hierarhije ni bilo nobene neposredne komunikacije; le-ta je potekala v obliki ukazov od zgoraj navzdol. Elita je imela z generalnim sekretarjem na čelu neomejeno politično, ekonomsko in manipulativno moč. Za razliko od kapitalizma, kjer politična moč, temelječa na uporabi oz. grožnji uporabe fizične sile, izhaja iz ekonomske, temelječe na lastništvu nad sredstvi proizvodnje, je bilo v socializmu razmerje ravno obratno. Delavski razred tako ni bil več podrejen kapitalu, ampak državnim zahtevam. Razlike med politično in ekonomsko močjo so v socializmu zbledele, saj je bila možnost dohodka določena s posameznikovim mestom v politični hierarhiji. Manipulativna moč ni predstavljala samostojne kategorije in je izhajala iz politične in ekonomske moči. Bila je nujna posledica privzgojenih vrednot, uporabljene propagande in izobraževalnega sistema. Z uporabo različnih pritiskov je vlada ljudstvu uspešno preprečevala misliti o kakršnihkoli alternativah. To je bilo pomembno, saj bi bila izguba moči najhujše, kar bi se KS lahko zgodilo.

   Najbolj očitni so bili številni manipulativni pritiski (prek poučevane in javno izražene ideologije, ki je bila hkrati edina dovoljena kolektivna misel v državi), nekoliko manj politični in ekonomski. Ker so politični pritiski nasploh bolj osebni od ekonomskih, so ljudje socializem občutili kot bolj represiven sistem od kapitalizma. Zaradi prepletenosti politične in ekonomske sfere (velikost privatnega sektorja v SZ je bila namreč zanemarljive velikosti, pa še tam so se pojavljale številne ostre regulative) so delavci

politične pritiske občutili tudi kot ekonomske, saj je bila država edini delodajalec. Klasični socializem v SZ je bil torej dokaj totalitaren, saj birokracija nikoli ni bila podrejena kakšni pravni podlagi; zakonodaja je bila v rokah parlamenta, ta pa je bil v rokah birokracije.

Najhujši pritiski so se dogajali v času Stalinovega vladanja (od konca dvajsetih let 20. stol. pa vse do njegove smrti marca 1953), ko v obsežnih čistkah niso umrli samo milijoni civilistov, ampak tudi več milijonov članov partije (okoli 10 %), med njimi večina vidnih članov, ki bi politično lahko škodovali Stalinu (še posebej je odmevala likvidacija Trockega leta 1940 v Mehiki). Od sedemindvajsetih članov Politbiroja, najvišjega državnega telesa, jih je Stalin pred svojo smrtjo uspel »odstraniti« devetnajst[4]. Nikita Hruščov, ki je Stalina nasledil na čelu države, je svojega predhodnika označil za velikega zločinca in nato več let uničeval vpliv stalinizma v SZ (Tucker, 1992, str. 479).

3. *Prestiž* je bil nujen spremljevalec pridobljene (oz. delegirane) politične moči. Le-ta je bila hkrati tudi edini njegov kazalnik. Še enkrat gre omeniti kult osebnosti, ki se je v SZ pojavil s Stalinom. V času svojega vladanja je diktator veljal za nezmotljivega (podobno je bilo in še vedno je z ostalimi socialističnimi voditelji), a je po svoji smrti postal predmet najhujših kritik. KS je po drugi strani še naprej veljala za nezmotljivo. Pomembnejši politični funkcionarji so bili tudi deležni številnih materialnih privilegijev (npr. ni jim bilo treba več let čakati v dolgih vrstah pri naročanju avtomobila, kupovali so lahko v bolje založenih trgovinah, bili so deležni boljše zdravstvene oskrbe ...). Kljub vsemu se po materialnem bogastvu, katerega so bili deležni, niti približno niso mogli primerjati s srednje uspešnimi podjetniki v kapitalističnih državah.

4. V strogi hierarhiji so bili podrejeni stalno izpostavljeni različno izraženim pritiskom in ukazom s strani nadrejenih, kazni za neubogljivost pa so bile visoke[5]. Kljub vsemu pa so se znotraj KS vedno pojavljali konflikti, vendar zaradi ostrih sankcij nasprotovanja pri političnih odločitvah praviloma ni bilo. Bolj pogosto pa je prihajalo do lobiranja s strani posameznih (državnih, torej političnih) gospodarskih entitet; dodeljevanje sredstev, tako finančnih kot tudi materialnih, namreč ni bilo vedno stvar planiranja, ampak dogovarjanja in prepričevanja nadrejenih o državnih prioritetah.

[4] Med letoma 1936 in 1938 so se v Moskvi odvila tri velika sojenja, med obtoženci pa so se zaradi domnevnega spletkarjenja z zahodnimi velesilami, načrtovanja atentata na Stalina in poskusa ponovnega uvajanja kapitalizma znašli vsi najvišji člani partije (Zinovjev, Kamenev, Radek, Sokolnikov, Rikov, Krestinski ... Večina med njimi je bila usmrčena takoj, nekateri pa so umrli kasneje v delavskih taboriščih. Samo v letih 1937 in 1938 naj bi v "Veliki čistki" (rus. Большая чистка) umrlo približno 1,2 milijona ljudi.

[5] Najbolj neposlušne je čakala smrtna kazen ali pa GULAG - glavni direktorat "popravnih" delovnih taborišč.

2.2 VPRAŠANJE LASTNINE V SOVJETSKEM SOCIALIZMU

V tem poglavju želim lastnino predstaviti predvsem z vidika državne lastnine, saj kolektivno lastnino, ki je bila prav tako zelo pomemben del gospodarstva, predstavljam v ločenem poglavju o sovjetskem kmetijskem sektorju. Nekoliko poenostavljeno lahko trdimo, da je idejno najbolj očitna razlika med kapitalizmom in socializmom ta, da kapitalizem zaznamuje zasebna, socializem pa družbena lastnina. Sovjetski sistem je odstopal od obeh definicij, saj ga je zaznamovala *državna* lastnina; številni avtorji namesto o socializmu v primeru SZ govorijo o državnem kapitalizmu. Da bi kar najbolje razumeli vprašanje lastnine, je treba ločiti tri komponente oz. oblike pravic (pri čemer sta kriterija dva – obravnava lastnine same in vprašanje posledično vzpostavljenih odnosov v družbi):

1. *Pravica do rezidualnega dobička*: Lastnik ima pravico razpolagati z vsem dobičkom, razliko med dohodki, ustvarjenimi z uporabo njegove lastnine, in odhodki, uporabljenimi sredstvi za dosego cilja. Ta pravica v nekaterih primerih pogojuje tudi odgovornost kritja morebitne izgube in kot taka na lastnika deluje kot izreden motivator.

V SZ se je celoten rezidualni dobiček stekal v centralni državni proračun, vsota vseh prilivov pa je predstavljala centralizirani neto dohodek državnega sektorja. Med "obdavčitvijo" v smislu današnjega pomena termina in profiti podjetij v sovjetskem socializmu ni bilo bistvenih razlik. Kakšen je ta rezidualni dobiček, je v končni fazi seveda določala birokracija.

2. *Pravica do odtujitve lastnine*: Lastnik ima pravico svojo lastnino prodati, jo dati v najem, podariti ipd.

Ker je bil zasebni sektor v SZ zanemarljive velikosti[6], lahko rečemo, da ta oblika pravic v SZ skoraj ni obstajala, saj država ne more prodajati ali podarjati sama sebi oz. sama sebi dajati v najem.

3. *Pravica do ravnanja z lastnino*: Lastnik ima pravico odločanja, kako uporabljati svojo lastnino, kar pomeni, da npr. lahko odloča, koga zaposliti ali odpustiti. Odloča lahko, katere izdelke proizvajati in po kakšni ceni, na katerih "trgih" nastopati ...

Tudi s to pravico je razpolagala birokracija, vendar pa je bila znotraj hierarhije ta pravica zelo asimetrično porazdeljena. Del birokracije, ki je z njo razpolagal, se je organizacijsko ločil od dela, ki je ravnal z rezidualnim dobičkom, vendar pa sta bila oba podrejena politbiroju in vladi.

[6] Privatna dejavnost je sicer obstajala, vendar predvsem v kmetijstvu; drugod je bilo namreč zaposlovanje delavcev oz. kupovanje in prodajanje z namenom ustvarjati profit nezakonito. Podobno je bilo tudi v drugih socialističnih državah. Npr. leta 1988 je privatni sektor na Kubi obsegal le okoli 4 odstotke, v Češkoslovaški 0,7 odstotka, v Bolgariji manj kot pol odstotka ... Kljub vsemu pa so obstajale izjeme, npr. Vietnam s skoraj 29-odstotnim in Jugoslavija s skoraj 14-odstotnim privatnim sektorjem.

Naj povzamem. V SZ so po zakonodaji obstajale štiri vrste lastnine: državna (čeprav v skladu z ideologijo pravi lastnik ni bila država, ampak celotno ljudstvo), kolektivna (ta je bila značilna predvsem za kmetijski sektor), osebna in zasebna (vendar je bila velikost zasebnega sektorja vseskozi, razen v času NEP, zanemarljiva). Razlika med osebno in zasebno lastnino je bila v tem, da so osebno predstavljala sredstva, namenjena porabi, zasebno pa sredstva, namenjena proizvodnji. Te oblike lastnine so določale tri vrste lastnikov: državo, socialistične kolektive in posameznike. Med vsemi vrstami lastnine je seveda močno prevladovala državna, kateri so bile ostale tri podrejene; poenostavljeno lahko trdimo, da je bila državna lastnina bolj absolutna in ekskluzivna od ostalih treh. Velika težava SZ je bila razširjenost črne (npr. uporaba avtomobilov v lasti države za prevoze za lastne potrebe) in predvsem sive oz. neformalne ekonomije[7]. Take deviacije od želenega stanja so bile problematične predvsem zaradi ideologije, ki je želela kapitalizem v celoti odpraviti in ne samo prikriti.

2.3 PLANIRANJE

Marx in sorodno misleči socialistični avtorji so menili, da bo planiranje v socialistični državi preprosto, vendar so sovjetske izkušnje pokazale, da je šlo za sila zapleten proces, poln trenj, lobiranja, neučinkovitosti in notranjih konfliktov. Bolj kot le o procesu planiranja je bilo v sovjetskem primeru treba govoriti o poskusu vzpostavitve centralnega managementa. Ta naj bi skrbel po eni strani za zaznavanje potreb prebivalcev in predvsem gospodarstva (ki je bilo porabnik približno 70 odstotkov celotnega sovjetskega industrijskega outputa), po drugi strani pa za čim primernejšo alokacijo potrebnih inputov v roke posameznih entitet. Planiranje je bilo v grobem perspektivno ali dolgoročno (15 let ali več), srednjeročno (5 let) ali pa kratkoročno (1 leto ali manj). Razen po časovni komponenti sta se prvi dve našteti obliki od zadnje ločili tudi po tem, da so bili ti plani agregirani in kvečjemu le delno operativni. Hkrati so načrti v veliki meri temeljili na preteklih izkušnjah, kar je po eni strani načrtovalcem olajšalo delo, a po drugi strani s seboj prineslo vse težave in napake poprejšnjih planov; tako ni bil zadovoljivo upoštevan realiziran tehnološki napredek, še naprej so se povečevale strukturne težave gospodarstva, niso bile izkoriščene ali odpravljene eksternalije preteklih odločitev ...).

Dolgoročni in srednjeročni načrti so bili agregirani predvsem zato, ker so bili izrazito razvojno naravnani, hkrati pa ob preveliki vnaprejšnji razdrobljenosti načrtovalci sploh ne bi mogli biti uspešni, saj je bilo vseh postavk, ki jih je bilo treba upoštevati, preprosto preveč. Tako ti načrti niso kazali, katero tehnologijo bo kakšno podjetje uporabljalo čez deset ali več let, temveč so le grobo ocenjevali, kakšne bodo narodnogospodarske potrebe po različnih surovinah v dolgo ali srednjeročni prihodnosti. Tako so vsaj delno pripomogli k ustvarjanju jasne predstave o gospodarstvu in njegovih prioritetah. Navkljub agregiranosti pa so se načrtovalci že na samem začetku nenehno srečevali s težavami, saj je bilo vseh izdelčnih skupin, kaj šele izdelkov,

[7] Uradno neobstoječe delo v prostem času delavcev, ki je neuradno še kako obstajalo; angleški izraz za takšno aktivnost je "*moonlighting*".

preprosto preveč; že v 70. letih je bilo najpomembnejših izdelčnih skupin več kot 300, kasneje pa seveda še mnogo več (Nove, 1977, str. 35). Da bi načrti postali operativni (da bi torej na njihovi podlagi lahko izdajali ukaze managerjem), jih je bilo treba ustrezno razčleniti na manjše enote. Taka razčlenitev je nujno decentralizirala proces planiranja, saj je bilo vseh izdelkov preprosto preveč; konec 80. let jih je bilo že več kot 12 milijonov.

Kratkoročni plani so bili *de facto* edini operativni, kar pa seveda ne pomeni, da podjetja niso načrtovala tudi dolgoročno. Povečini so bili kratkoročni načrti vir največjih težav, saj so se v njih odražale nepopolne informacije o preteklosti in o prihodnjih potrebah, število izdelkov, ki jih je bilo treba v načrtih zajeti, pa je močno otežilo njihovo alokacijo med posamezne proizvajalce in končne porabnike. Treba je tudi opozoriti, da je bilo planiranje določeno le količinsko (če se je le dalo, v naravnih merah, npr. KWh), saj je bila vloga cen v socializmu drugačna kot v kapitalizmu, zaradi česar planiranje ni povedalo ničesar o kvaliteti izdelkov. Ta je bila ravno zaradi želje ravnateljev po čim večji racionalizaciji proizvodnje (doseči čim večji output s čim manj inputi) večinoma nizka. Še en razlog, zakaj dolgoročno planiranje ni bilo tako težavno kot kratkoročno, je ta, da je bilo pri dolgoročnih planih napake mogoče odpraviti. To se je v praksi pogosto dogajalo, kar je povzročalo stalne zamude pri sprejemanju srednjeročnih in dolgoročnih planov. Petletni plan za obdobje 1966-1970 so npr. sprejeli šele konec leta 1967 (Hare, 1991, str. 17).

Najvišji planski organ v državi je bil gosplan, kjer je za kadrovanje skrbel politbiro. Sestavljen je bil iz več podenot, ki so skrbele za ustrezno planiranje oz. za zadovoljevanje potreb posameznih ministrstev[8]. Za teoretično nemoteno ponudbo je skrbel gossnab, ki je bil prav tako sestavljen iz več podenot, vsaka pa je skrbela za dobavo različnih izdelkov ali za dobavo v različnih geografskih področjih države. Tudi v načrtovalnih organih je vladala toga hierarhija, ki je nadalje oteževala usklajevanje, ki ga je gosplan sicer poskušal izvajati s pomočjo izdelave številnih bilanc. Dodatno težavo so predstavljali pritiski raznih ministrstev za dodelitev večjih sredstev, kar je povzročalo stalno oteževanje poskusa transparentnosti input-output modela gospodarstva. Planski organi so med drugim tudi poskušali ohranjati ravnovesje med razpoložljivostjo izdelkov in storitev in dohodki.

Na stopnji narodnega gospodarstva si je sovjetski sistem planiranja moč zamisliti kot (ne)linearen sistem ogromnega števila enačb z ogromno neznankami. Te bi bile lahko rešljive, če bi obstajale popolne informacije o preteklosti in o prihodnosti ter če bi se ljudje obnašali popolnoma racionalno in bi bili pri svojem delu nezmotljivi. V praksi temu seveda ni bilo tako, zato so sovjetski ekonomisti problem vseskozi želeli matematizirati in tako odpraviti pomankljivosti. Čeprav je bila matematična znanost v SZ zelo razvita, jim kaj takega seveda ni uspelo, saj je do nepremostljivih težav prišlo že na začetku, ko so se ekonomisti odločali, kaj v sistemu pravzaprav želijo maksimizirati. Nove ponuja štiri možnosti (Nove, 1977, str. 54):

[8] Struktura planskega sistema in s tem vloga ministrstev pri dodeljevanju sredstev se je stalno spreminjala, najbolj radikalno jo je po trenjih znotraj KS leta 1957 spremenil takratni generalni sekretar Hruščov, ki je ministrstvom vlogo pri planiranju preprosto odvzel.

1. Prva možnost bi bila iskati tako strukturo narodnega outputa, ki bi pri minimalnih stroških dela zagotavljala maksimalno produktivnost delavcev. Zakaj med vsemi izbirami izbrati ravno neko strukturo outputa, ekonomisti niso mogli pojasniti. »Na srečo« je v končni fazi obstajala le ena možnost – tista, ki jo je izbrala birokracija.

2. Druga možnost bi bila maksimizacija stopnje rasti gospodarstva, vendar bi tako lahko prišlo do pretirano visokih stopenj investicij na račun trenutne potrošnje (natanko to se je v večini socialističnih držav ves čas dogajalo, saj je politična elita venomer poudarjala pomen žrtvovanja trenutnega ugodja za boljšo prihodnost).

3. Tretja možnost bi bila ravno nasprotna odločitev, torej maksimizirati trenutno potrošnjo, kar bi s seboj prineslo vse očitne slabosti zanemarjanja investicij.

4. O optimiranju družbene koristnosti pa sploh ni moglo biti govora, saj le-te ni bilo mogoče niti meriti, razen, če bi jo v svojem prepričanju, da deluje za dobro ljudi, definirala birokracija sama.

Četudi bi bilo sistem možno matematizirati, bi še vedno prihajalo do notranjih trenj zaradi človeške narave same. »Od spodaj«, torej iz podjetij, so namreč s strani managerjev pogosto prihajale informacije, ki niso najbolje odražale potencialnih zmožnosti proizvodnje. Managerji namreč niso bili motivirani za doseganje dobička, saj je ves rezidualni dobiček pripadal državi. Ker je bila pretekla proizvodnja temelj za prihodnje načrte, managerjem doseganje velikega outputa ni bilo v interesu, saj bi jih to izpostavljalo večjim pritiskom v prihodnje.

Najboljša rešitev težav planiranja bi bila uvedba trga, vendar za to nikoli ni bilo nobenega političnega interesa. Jasno, saj so ravno anomalije trga, kot jih je sprevidel že Marx, tisto, kar so sovjetski ekonomisti (ali bolje politični voditelji) s planiranjem želeli preseči.

2.4 VLOGA CEN

Denar je v SZ igral drugačno vlogo kot na Zahodu, saj so se sovjetska podjetja pogosto srečevala z »mehkimi proračunskimi omejitvami«, porabniki pa seveda ne. Podjetja so si namreč velikokrat lahko privoščila neracionalnost pri poslovanju in ustvarjala izgubo, saj se je vedno našel državni denar za premostitev takih težav, npr. v obliki kreditov, subvencij, nižjih davčnih obremenitev itd.[9] Odsotnost trga pa je poleg stalnega lobiranja za dodeljevanje večjih finančnih sredstev prinesla še bistveno večjo težavo – ogrozitev smiselnosti obstoja cen. Na podlagi česa naj bi namreč planerji ob zavračanju mehanizma trga določali vrednosti

[9] Smisel ustanovitve socialističnega podjetja namreč ni bilo doseganje dobička in obstoj na trgu, pač pa izpolnjevanje državnih planov, kjer so povečini bili upoštevani stroški, ki jih je planskim organom poprej sporočil management. Nekatera podjetja so zato nujno ustvarjala izgubo, nasprotno pa porabniki ob morebiti prenizkih dohodkih niso mogli računati na državno pomoč.

posameznih izdelkov? Kako zagotavljati čim večjo rentabilnost podjetij in zadovoljevanje potreb prebivalstva?

V skladu z marksizmom naj bi cene izgledale približno takole (Marx, 1999, str. 51-93):

1. *Cene so morale odražati družbeno potrebne stroške.*

Takoj se seveda pojavi vprašanje, kako te stroške meriti. Marx je menil, da mora računanje cen temeljiti na povprečnih stroških, kar je privedlo do tega, da je del proizvajalcev nujno posloval z izgubo, saj je moral s proizvodnjo ustreči povpraševanju. Dodatna težava je bila tudi v tem, da zaradi odsotnosti konkurence, ki bi podjetje silila v učinkovitost, ni bilo možno vedeti, če proizvajalec v proizvodnji ni uporabil tudi družbeno nepotrebnega dela. Kako torej meriti družbeno potrebne stroške?

2. *Cene so morale biti glavno orodje, s katerim je država usmerja proizvodnjo v skladu s svojimi prioritetami.*

Zares; da bi pospešila uporabo novih tehnologij, je SZ najnovejše tehnične iznajdbe ponujala po zelo nizkih cenah.

3. *Cene so morale biti stabilne tudi na dolgi rok, da bi bilo lažje planirati in da bi preprečili morebiten padec življenjskega standarda zaradi neusklajenosti cen z dohodki.*

Za redkost revizij (1955, 1967, 1981) pa je obstajal še en razlog; zahtevale so namreč ogromno dela več tisoč zaposlenih, saj je bilo treba na novo oceniti milijone izdelkov oz. surovin. Ker so bile revizije tako zelo redke, ni bilo mogoče govoriti o kakšni odzivnosti cen. Poleg tega so se dohodki spreminjali pogosteje, zaradi česar je prihajalo do kriz zaradi pomanjkanja.

4. *Cene so morale biti vplivno orodje za usmerjanje povpraševanja.*

To je bilo moč doseči npr. z obdavčitvijo, vendar se je spet pojavila težava odzivnosti, saj bi bilo za »čiščenje trga« oz. za simuliranje kapitalističnega tržnega mehanizma stalno treba spreminjati davčne stopnje milijonov izdelkov.

5. *Cene so morale imeti ugoden učinek na redistribucijo dohodka.*

Tudi to je bilo moč doseči z obdavčitvijo; z visoko pri luksuznih dobrinah in nizko pri nujnih, vendar se je spet pojavila težava. Ta ukrep je bil namreč lahko dvorezni meč, saj ni zagotavljal, da bo povpraševanje po luksuznih dobrinah še naprej tako visoko. Deloma bi se lahko zanašali na elastičnost povpraševanja; kalkulacije sovjetskih ekonomistvov so pokazale, da je za meso ta kazalnik znašal približno 1,49, za pohištvo 1,50, za avtomobile pa skoraj neskončno. (Nove, 1977, str. 187)

Za razumevanje resničnega stanja si je najprej treba ogledati oblikovanje tovarniških cen, ki jih lahko imenujemo tudi transferne, če si SZ predstavljamo kot eno samo veliko podjetje (sicer poenostavljen pogled na SZ, a dovolj nazoren). Sprva so bile cene preprosto take, kot so brez kakšnih dejanskih ekonomskih podlag določili planerji. Veliko industriji (in industrializacija gospodarstva je bila prioriteta) nujno potrebnih materialov je bilo močno podcenjenih, kar pa je s subvencijami uredila oblast. Sčasoma pa je tudi sama spoznala pomen »transfernih« cen, ki pa naj bi še naprej opravljale le ocenjevalno vlogo in naj ne bi skrbele za alokacijo materialov in izdelkov znotraj gospodarstva. Plače so bile ob tem še naprej strogo ločene od dejanske učinkovitosti podjetij oz. na njih morebitno dodeljevanje novih subvencij ni smelo imeti nobenega vpliva. Tako je lahko npr. rudar še vedno zaslužil enako dobro kljub temu, da je rudnik »posloval« negativno. Vendar pa so se planerji kljub vsemu še naprej odločali planirati tako strukturo proizvodnje, ki je bila relativno najcenejša, zaradi česar so cene posredno vendarle vplivale na alokacijo resursov.

Metoda oblikovanja cen, ki je sčasoma prevladala, je bila metoda »stroški-plus«, kjer je »plus« predstavljal delež uporabljenega kapitala. Vendar pa so vse cene, oblikovane s tako metodo, že v izhodišču privedle do dveh nepravilnosti. Niso namreč mogle predstavljati ne koristnosti, ki jo je nek izdelek predstavljal porabnikom, niti niso izražale redkosti nekega resursa oz. izdelka, zaradi česar podjetja samo na podlagi cen niso imela nobenih smernic, da naj proizvajajo izdelke, za katere je materiala v izobilju (za uradni indeks prodajnih cen v SZ glej Priloga, Tabela 1). Pogosto se je tako zgodilo, da je bila cena določenega izdelka pod ceno, ki bi se sicer izoblikovala na trgu kot posledica ravnotežja med ponudbo in povpraševanjem, kar je privedlo do pomanjkanja oz. korupcije (krize pomanjkanja so se še povečevale z zviševanjem dohodkov, ker so cene tako dolgo časa ostajale bolj ali manj enake).

Žal so tak položaj najbolj občutili prav najrevnejši. Bogatejši oz. politično privilegirani so imeli ponavadi za razliko od njih namreč možnost kupovati »pod pultom«. Številni ekonomisti, kot sta bila npr. Novožilov in Petrakov, so sicer vseskozi zagovarjali drugačen, s strani porabnikov narekovan cenovni sistem (t. i. »glasovanje z rublji«), vendar do temeljitejših reform nikoli ni prišlo (Gregory, 2003, str. 213).

Način, po katerem so se izoblikovale prodajne cene, je vendarle vsaj nekoliko spominjal na trg. Te so namreč sestavljale tovarniške cene, ki jim je bila pribita od produkta do produkta različna »marža«, sestavljena iz dodatnih stroškov trgovin in pa prometnega davka, ki je služil za usmerjanje nakupovalnih procesov in je tako pomagal »čistiti trg« (Nove, 1977, str. 185).

2.5 PROBLEMI INVESTIRANJA

Že pred državljansko vojno je bila (takrat še) Rusija močno zaostala država brez vsakršne resne industrije in tudi po njej ni bilo stanje nič boljše. Želja po razvoju industrije, kjer je glavno mesto v viziji zasedala *težka* (kapitalsko intenzivna), je služila kot eden glavnih katalizatorjev

socialistične revolucije. Po pravem razcvetu države v zgodnjih letih planiranja pa so sčasoma ravno investicije postale tiste, ki so pripeljale do razpada SZ[10]. Zakaj?
Vseskozi so sovjetske investicije določale tri temeljne značilnosti (Kornai,1992, str. 197):

1. zelo visoko razmerje med investicijami in porabo;
2. investiranje glede na državne prioritete;
3. zanašanje na ekstenzivne dejavnike rasti.[11]

Verjetno največja težava SZ (kar seveda ne zmanjšuje grozovitih napak pri vprašanju cen) je izhajala iz ključne razlike med kapitalističnimi in sovjetskimi investicijami. V kapitalizmu se namreč odločitve o njih sprejemajo skrajno decentralizirano, so popolnoma v domeni odločanja gospodarskih subjektov, ki v investicijah vidijo po eni strani veliko priložnost (naj gre za ekstenzivne ali pa intenzivne rešitve), po drugi strani pa tudi tveganje zaradi negotovih gibanj v prihodnosti. Motiv sprejemanja odločitve je vedno profit.

V sovjetskem socializmu pa temu ni bilo tako. Smisel sovjetskih investicij ob zavedanju, da je podjetju v skrajnem primeru nedoseganja rentabilnosti na pomoč z omehčanjem proračunskih omejitev priskočila država, preprosto ni mogel biti doseganje profita. Hkrati se moramo zavedati, da je v SZ sicer obstajal organ, ki se je ukvarjal izključno z vprašanjem investicij in zaposloval več kot 700.000 (!) ljudi, vendar pa so bile na koncu vse odločitve, kam bo šel denar, v rokah najvišjega političnega vodstva. In vodstvo se nikakor ni odločalo na podlagi ekonomskih kalkulacij, saj se sploh ni moglo. Kako bi bilo namreč za izdelavo realne kalkulacije možno določiti cene za pet ali več let v prihodnosti, če že sedanje niti v teoriji prav nič niso odsevale relativne redkosti vložkov? Kje je bil v odsotnosti trga kapitala in komercialnega bančništva mehanizem, ki bi sam najbolje opozarjal na to, kam in koliko investirati? Ideologija je na drugi del vprašanja sicer ponudila enostaven odgovor: »*Čim več. Treba se je žrtvovati za izgradnjo boljše prihodnosti.*« V ekonomskem pogledu je taka usmeritev pomenila odrekanje trenutni porabi in poudarjanje čim večjega investiranja, saj naj bi bilo le tako možno ujeti in prehiteti razvite kapitalistične države[12] (za mednarodno primerjavo deleža investicij v BDP glej Priloga, Tabela 2).

---

[10] Še konec 80. let so v SZ investicije predstavljale 30 odstotkov BDP, kar je bilo npr. za 13 odstotnih točk več od investicij v ZDA.

[11] Rast je vedno možno zagotoviti na ekstenziven ali pa intenziven način. Vodilni se tako lahko odločajo npr. med povečevanjem števila zaposlenih, višjim številom izmen in podaljšanjem delovnega časa (govorimo o ekstenzivnih dejavnikih), ali pa npr. za zviševanje norm, organizacijsko restrukturiranje, uporabo nove tehnologije, kjer gre povsod za intenzivne dejavnike. Izkušnje nam kažejo, da je bil v SZ popularen predvsem prvi način.

[12] Kornai sovjetsko nebrzdano željo po investiranju primerja s Harrod-Domarjevim modelom z enim samim faktorjem, ki bi vplival na rast – kapitalom. Naj *Y* predstavlja GDP, *S* pa varčevanje. Predpostavimo, da je stopnja varčevanja *s* odvisna od GDP, velja torej $S = sY$. Količino kapitala *K*, ki je potrebna za doseganje nekega outputa Y, lahko opišemo kot $K = \sigma Y$, kjer je σ kapitalski količnik. Investicije predstavljajo pomembno komponento povpraševanja po outputu kot tudi povečanje zaloge kapitala; velja $\Delta K = \sigma \Delta Y$. Če predpostavimo, da velja $I = \Delta K = \sigma \Delta Y$ in $I = S$, potem velja $\sigma \Delta Y = sY$. Tako ravnotežno stopnjo rasti *g* lahko opišemo kot $g = \Delta Y/Y = s/\sigma$. Ali povedano drugače; ravnotežna stopnja rasti outputa je enaka razmerju med mejno nagnjenostjo k varčevanju in razmerjem med kapitalom in outputom. Ugotovimo lahko, da je bila SZ zelo neučinkovita, saj je bilo treba npr. med 8- in 11-odstotno letno povečanje investicij za 4- do 6-odstotno letno rast BDP (glej Priloga, Tabela 4).

Vendar pa je bilo ravno preveliko investiranja na račun odrekanja trenutni porabi pogubno za številne socialistične države (naj samo omenim Poljsko in njen investicijski »boom« v 70. letih, ki se je končal katastrofalno). Pretirano investiranje namreč ni le zniževalo trenutni življenjski standard ljudi (ti niso sprejemali več nobenih odločitev o tem, koliko trošiti in koliko nameniti varčevanju oz. »odloženi porabi«, kar pomeni, da se je o *ex post* ravnotežju med investicijami in varčevanjem odločala izključno država) in vodilo v nepopravljivo škodo (npr. zanemarjanje šolstva, zdravstva, urejene prehrane ...), ampak zaradi načina sprejemanja odločitev o investicijah državo tudi vodilo v vse večjo krizo. V SZ se je vedno vlagalo v gradnjo gigantskih novih tovarn (v želji po doseganju ekonomij obsega so pozabili na novo nastale stroške) in ne v obnavljanje starih. Pa še gradnja novih tovarn je bila povečini zastavljena preveč optimistično, saj je venomer primanjkovalo materiala (»*gradnja hiše brez zadostnega števila opek*«). Prioriteta je bila vedno največja mehanizacija, a se je ob tem pozabljalo na spremljajočo manjšo. Že težave kmetijstva, kjer je bilo traktorjev v izobilju, priključkov pa je kronično primanjkovalo, so dovolj nazorne. Ekonomisti so vseskozi upali, da bo investiranje v nekaj ključnih sektorjev gospodarstva za seboj potegnilo tudi ostale, vendar se to nikoli ni zgodilo. Tako so bile nekatere sovjetske industrije močno zastarele, čeprav so v SZ v industrijo v primerjavi z ostalimi državami vlagali zelo veliko (glej Priloga, Tabela 3). Npr. kemijska je bila do 60. let svetlobna leta za zahodno, saj je sovjetski voditelji nikoli niso obravnavali prednostno. Šele Hruščov je spoznal potrebo po vlaganjih v ta sektor, a pri tem seveda zanemaril druge.

Poleg tega je bil čas, potreben za implementacijo rešitve, absolutno predolg; še v 80. letih je bilo 25 odstotkov vseh investicij realiziranih šele po desetih do dvajsetih letih, ko je bila »najmodernejša« oprema že zastarela.

In tudi dejanski stroški investicij so bili ponavadi približno 25 odstotkov višji od predvidenih, kar pa je logično, saj so jih managerji v želji, da bi se država odločila ravno za njim koristno investicijo, pred pričetkom odločanja o prioritetah vedno prikazovali kot znatno nižje od resničnih.

Vsekakor je nauk sovjetskih investicijskih težav jasen, navsezadnje so se v njih lepo pokazale vse težave administrativnih cen, ki niso odražale ne redkosti inputov ne koristnosti. Če upoštevamo te in vse ostale sovjetske ekonomske defekte, navsezadnje sploh ni čudno, da je politični vrh o vseh investicijah na koncu odločal sam.

2.6 KOLEKTIVIZACIJA KMETIJSTVA

Prisilna kolektivizacija kmetijstva, katero je Stalin začel konec 20. let prejšnjega stoletja, se je zgodila v vseh socialističnih državah, vendar z izjemo Kitajske nikjer v tako velikem obsegu kot ravno v SZ; ob večji doslednosti procesa bi bila verjetno precej znatnejša tudi na Poljskem in v Jugoslaviji. Razlogov zanjo je več, najbolj pa izstopajo trije:

1. Dejstvo, da so bile sovjetske države pred letom 1917 pretežno agrarne države s slabo razvito industrijo, je Stalina še bolj spodbudilo v želji po čim hitrejši industrializaciji. Zanjo je bila potrebna velika mobilizacija sredstev, zato je bilo v kmetijstvu treba dosegati toliko večjo produktivnost, kar je bilo po Stalinovem mnenju možno le s kolektivizacijo.

2. Vseskozi je bila prisotna želja po čim hitrejši vzpostavitvi komunističnega gospodarstva, v kmetijstvu pa je obstajalo še precejšnje število relativno premožnih kmetov (*kulakov*), ki so na svojih kmetijah zaposlovali dodatno delo in s tem očitno prihajali v nasprotje z marksistično ideologijo. Ideja takega tržnega delovanja bi brez dvoma ogrozila birokracijo in njena prizadevanja za uvedbo centraliziranega planiranja, zato jo je bilo treba opustiti.

3. Vladalo je prepričanje, da bodo s kolektivizacijo omogočili velike ekonomije obsega, saj naj se kmetijski sektor ne bi razlikoval od drugih, kjer je bil trend ekstenzivne rasti prav tako jasen. Na nepravilnost teze je sicer opozarjal že Bernstein, ki je menil, da bi kmetijstvo mnogo bolje funkcioniralo v obliki večjega števila manjših kmetij, kjer bi kmetje proizvajali, kar bi želeli, a je bil sovjetski politični vrh v svojih prepričanjih neomajen.

V SZ so v kmetijstvu vseskozi v različnem obsegu obstajale tri oblike lastništva: državno (izredno velika agrarna področja so bila združena v *»sovhoze«*), kolektivno (ki naj bi v *»kolhozih«* formalno združevalo kmete na podlagi njihovih lastnih pobud, a je bilo v praksi drugače) in zasebno (kljub temu, da kmetje uradno niso posedovali nobene zemlje, jim je država sčasoma dovolila opravljati kmetijsko dejavnost v manjšem obsegu za lastne potrebe, poleg tega pa so lahko tudi zaposlovali sicer zelo majhno število delavcev). Razmerje med velikostjo deleža državnega in kolektivnega lastništva se je vseskozi spreminjalo v prid prvemu (Gregory, Stuart, 1986, str. 109). Leta 1953 so sovhozi združevali manj kot 10 % vsega agrarnega področja SZ, leta 1983 pa že več kot 53 % (glej Priloga, Tabela 5 in Slika 1), predvsem zato, ker so bili delavci na sovhozih zaradi stalnih državnih subvencij bolje plačani, poleg tega pa so tudi imeli boljši dostop do potrebnih inputov oz. mehanizacije. Številni kolhozi niso imeli niti dostopa do elektrike, saj je bila želja SZ kmetijske izdelke kupovati po čim nižji ceni.

Stalin kmetov ni izkoriščal samo s skrajno nizkimi plačami, ampak jim je tudi poskušal onemogočiti kakršnokoli mobilnost tako, da je birokraciji prepovedal izdajati potne liste kmetom. Ukrep ni pomagal in upad kmečkega prebivalstva se je nadaljeval. Hruščov je razmere sicer izboljšal; kmetom je znatno povišal plače, okrepil subvencije, znižal razlike med sovhozi in kolhozi ter močno povečal investicije v kmetijstvo. V petletnem obdobju 1951-1955 so te znašale le okoli 3 miljarde rubljev, desetletje kasneje že več kot 7,27 miljard, leta 1973 pa celo 23,7 miljard, kar je bilo 24 odstotkov celotnih sovjetskih investicij (za primerjavo naj povem, da so v tem času investicije v kmetijstvo v ZDA znašale približno 4 odstotke). Produktivnost

kmetijstva SZ pa je še vedno ostala zelo nizka; zasebne kmetije, kjer so bili kmetje bistveno bolj motivirani za delo, so leta 1978 ustvarile kar 26 odstotkov celotne sovjetske kmetijske proizvodnje, čeprav je njihov delež znašal le 3 odstotke (Sakwa, 1999, str. 179).

Apatičnost velikega števila kmetov se je odražala v povečevanju mobilizacije potrebnega »prostovoljnega« dela; leta 1979 je kmetom pri delu pomagalo več kot 15 milijonov prebivalcev SZ, kar je bilo več kot dvakrat več kot v letu 1970. Oblasti so težave kmetijstva povečini torej reševale ekstenzivno, kar ne preseneča, saj je kmetijstvu zaradi slabega planiranja nenehno primanjkovalo »kompleksne« mehanizacije. Pogosto je država sovhozom in kolhozom (kjer je management vedno izbirala birokracija) dodelila veliko število traktorjev, vendar pri planiranju pozabila na priključke, zaradi česar so bili traktorji neuprabni. Nenehno je primanjkovalo pesticidov in gnojil, če pa jih je že bilo dovolj, pa je primanjkovalo prikolic, s katerimi bi jih kmetje lahko primerno razvozili. Kako težavno je bilo planiranje sovjetskega kmetijstva, pove podatek, da je že povprečen kolhoz zaposloval od 500 do 600 delavcev, ki so obdelovali 6200 hektarov zemlje in skrbeli za več tisoč glav živine, sovhozi pa so bili še bistveno večji (razen po številu zaposlenih).

Največja napaka sovjetskega kmetijstva je bila ta, da niti sovhozom niti kolhozom vse do poznih let SZ nikoli ni omogočila specializacije; prav vsi so morali proizvajati veliko število izdelkov. Npr. kolhoz v okraju Krasnodar je letno državi poleg žita, mleka, sončničnega olja, mesa, jajc in podobnih izdelkov med drugim moral prodati tudi 75 ton zelja, 11 ton kumar, 54 ton paradižnika, 70 ton raznega sadja, 3 in pol tone medu, 3 tone rib ... O specializaciji torej ni bilo ne duha ne sluha.

Sovjetsko kmetijstvo bi se lahko zgledovalo po madžarskem, kjer je sicer prav tako prišlo do kolektivizacije, a je bilo kmetijstvo vseeno bistveno bolj produktivno zaradi dovoljene večje avtonomnosti kmetij pri izbiri, kaj proizvajati, katero mehanizacijo kupovati ... Vendar pa so potrebo po majhnem in privatiziranem kmetijstvu sovjetski politiki spoznali šele globoko v 80. letih, ko so bile vse bolj očitne krize tudi na drugih področjih gospodarstva.

2.7 DELO, PLAČE IN (NE)ZAPOSLENOST

Marksistična ideologija, na kateri naj bi temeljil smisel Sovjetske zveze, nas uči, da delo ni tržno blago in kot tako ne sme biti posledica slučajnega ravnotežja v silnicah ponudbe in povpraševanja po njem. Če bi delo postalo temeljna pravica in dolžnost in kot tako ne bi bilo izpostavljeno tržnemu mehanizmu, bi bilo moč doseči polno zaposlenost in premostiti vse večjo težavo odtujenosti dela. V teoriji se sliši lepo, v praksi pa se sovjetski eksperiment ni najbolje obnesel.

Rast delovne sile je bila ob stalno nizki brezposelnosti sicer vseskozi velika (glej Priloga, Tabela 6), vendar pa je bila velika zaposlenost prebivalstva v veliki meri posledica

kolektivizacije in ne prostovoljnih vzgibov prebivalstva, ob tem pa je tako kot v kapitalizmu še vedno obstajala *latentna* brezposelnost (sem štejemo tiste prebivalce, ki nimajo redne službe, zaradi česar so se prisiljeni preživljati z občasnimi deli), ki je neizmerljiva in lahko precej višja od uradne stopnje brezposelnosti. Kljub vsemu lahko trdimo, da je bila SZ gospodarstvo polne zaposlenosti, kar pa je povzročalo velike težave, ko se je zaradi želje po hitri rasti gospodarstva pojavilo kronično pomanjkanje delovne sile[13]. Poleg tega je na makro nivoju gospodarstva predvsem zaradi strukturnih neravnovesij v ponudbi delovne sile in neenakomernega razvoja posameznih regij SZ stalno prihajalo do istočasnih presežkov in pomanjkanja delovne sile, zaradi česar so nekateri delavci kljub velikim potrebam po delovni sili na makro nivoju več mesecev neuspešno iskali delo. Zaradi relativno večjih potreb po manj kvalificirani delovni sili (kjer so bili zaradi fizičnih zahtev lažje zaposljivi predvsem moški) so nekatere visoko zahtevne poklice (npr. v medicini) skoraj v celoti opravljale ženske, zaradi česar je bila kvaliteta storitev slaba (zaradi pomanjkanja konkurence in seveda ne zaradi slabše usposobljenosti žensk). »Ženska« področja dela so bila predvsem medicina, izobraževalne ustanove, administracija in bančne storitve. Nasploh pa je bil delež zaposlenih žensk v SZ bistveno višji kot v kapitalističnih državah[14] (glej Priloga, Tabela 7), čeprav so bile tako kot v kapitalizmu tudi tu nenehno diskriminirane; plače žensk so bile skoraj brez izjeme vedno nižje od plač njihovih tovarišev na enakih delovnih mestih.

Plače delavcev je po eni strani določala zahtevnost dela (ki je bila hkrati merilo za postavljanje norme, ki jo je delavec moral doseči) in položaj delovnega mesta v hierarhiji, po drugi strani pa se ni bilo moč ogniti potrebam trga; tako so bili npr. delavci v Sibiriji zaradi manjšega zanimanja po delu v tej regiji do 20 % bolje plačani od njihovih tovarišev v Moskvi. Mobilnost ljudi in kapitala je tako planerjem, ki so bili v končni fazi odgovorni za plače, povzročala še večje težave. Da bi bila nihanja v zaposlenosti nižja, je za vsa podjetja veljala ostra zgornja meja celotnih izdatkov za plačila dela (plačilni sklad), kar pa je velike težave povzročalo managementu podjetij, ki so se vedno, kadar so želela zaposliti dodatne delavce (in če so jih sploh uspela dobiti, saj je bilo na vrhuncu polne zaposlenosti razmerje med povpraševanjem po delovnem mestu in ponudbo tudi do 100:1 v korist prvega), srečevala z birokratskimi postopki morebitne odobritve zvišanja plačilnega sklada. Plačilni sklad se je sčasoma sicer zviševal, vendar pa so se vedno in brez izjeme relativno bolj kot minimalne zviševale povprečne plače, kar je privedlo do velikih razlik v porazdelitvi dohodka. Čeprav je izhodišče komunizma egalitarna družba, SZ taka ni bila nikoli (glej Priloga, Tabela 8), vse želje po egalitarni družbi je ostro zavrnil že Stalin[15].

---

[13] Problem je možno pojasniti z Beveridgovo krivuljo (glej Priloga, Slika 2).

[14] Npr. leta 1922 so ženske predstavljale le 22 odstotkov delovne sile, desetletje kasneje pa že 32 odstotkov, odstotek pa se je nato še izboljšal. Leta 1950 sta bili v SZ zaposleni približno dve tretjini vseh žensk v starosti med 40 in 44 let (v evropskih državah npr. med 22 in 34 odstotki), desetletje kasneje je bilo zaposlenih skoraj 78 odstotkov vseh žensk (v evropskih državah to število ni presegalo 40 odstotkov), sredi osemdesetih let pa skoraj 97 odstotkov vseh žensk v tej starostni skupini (v evropskih državah med 37 in 70 odstotki).

[15] Razmerje med plačami boljše in slabše plačanih je bilo v Stalinovih časih več kot 12:1; v povsem egalitarni družbi je voditelj videl vse slabosti »petične buržoazije«. V njegovih časih so bili v najslabšem položaju seveda kmetje, ki so živeli v veliki revščini in bili izvzeti iz plačilnih primerjav; če bi upoštevali še njih, bi bile dohodkovne razlike seveda še bistveno večje, a kljub vsemu še vedno neprimerljive s kapitalizmom.

Dolžina delovnega dne se je z razvojem SZ bistveno skrajšala; leta 1955 so delavci v povprečju delali slabih 48 ur na teden, dvajset let kasneje pa dobrih 40. Do zanimivega pojava je prihajalo v zadnjih dneh meseca. Eden od vodilnih sovjetskih ekonomistov Kvaša je tako ugotovil, da se je v zadnji tretjini meseca produktivnost delavcev močno povečala (nekje med 180 in 250 %), kar je bila seveda posledica zahtev od zgoraj po izpolnjevanju plana. Moč je sklepati, da delo vsaj v prvi polovici meseca ni bilo tako intenzivno, kot bi lahko bilo.

Delavci v kmetijstvu (predvsem na kolhozih, kjer je bil sprva njihov dohodek odvisen od pridelanega) so delali bistveno več od ostalih in tudi za bistveno nižje plačilo, njihovo delo pa je bilo povečini izrazito sezonsko (v poletnem času so kmetje v povprečju imeli manj kot 8 ur prostega časa na teden). Njihov dohodek je bil tudi močno odvisen od vremenskih pogojev; npr. leta 1956, ko so bili vremenski pogoji dobri in je redno deževalo, je eden izmed kazahstanskih kolhozov kmetu v povprečju izpačal 2,2 rublja na dan, leto kasneje, ko pa je regijo prizadela suša, pa manj kot 0,4 rublja na dan (za primerjavo plač delavcev v kmetijstvu in v industriji glej Priloga, Tabela 9). V kmetijstvu je bilo delo zelo neenakomerno porazdeljeno; skoraj nemogoče je bilo privabiti kmeta na delo v Sibirijo, kjer nasploh ni primanjkovalo le kmetov, zaradi česar so bile selitve kmetov v mesto v tej regiji še toliko bolj občutne. Večkrat se je zgodilo, da je celotna kmetijska proizvodnja v neki regiji obstala (v nekem trenutku je bilo tako neuporabljenih približno 19.000 molznih strojev), drugje pa je bilo treba mobilizirati zelo veliko delovno silo, da je bilo vse delo sploh moč opraviti.

Sovjetski sindikati so bili od leta 1921 dalje politično vodeni in so kot taki v razmerah enostrankarske politike predstavljali državni nadzorni organ, namenjen zagotavljanju socialne varnosti in odgovornosti. Tako so po eni strani bili vez med politično elito in množicami in tako skrbeli za zadostno in nemoteno mobilizacijo delavcev, hkrati pa so morali zagotavljati tudi trenutno in bodoče spoštovanje pravic delavstva. Kljub temu, da je bila SZ vseskozi (praktično) edini delodajalec, zaradi česar sovjetski sindikati niso bili »klasični« sindikati, kot jih poznamo iz kapitalizma (vsaj takega, kjer še igrajo kakšno vlogo), pa so delavci v resnici imeli večjo moč, kot bi sprva sklepali. V nekem podjetju so lahko kadarkoli dali odpoved in delo iskali drugje, kar je bilo v razmerah kroničnega pomanjkanja delavcev za državo veliko breme. Med drugim si je večina delavcev oz. delavk (člani sindikata so imeli bistveno večje ugodnosti od ostalih) tudi po zaslugi sindikatov izborila pravico do materinskega dopusta, bolniškega nadomestila, pokojnine (sicer nizke, saj skoraj nihče ni prejemal več kot 120 rubljev na mesec, minimalna pa je bila 35 rubljev). Ob tem tudi velja omeniti, da je bilo zdravstvo vseskozi brezplačno, veliko večino časa, razen med letoma 1940 in 1956, se je bilo možno brezplačno izobraževati na vseh stopnjah (zelo dobre izobrazbe, v kar naj skeptike prepričajo dosežki sovjetske znanosti, so bili v veliki meri deležni tudi revnejši prebivalci, kar drugod po svetu v takem obsegu ni bilo mogoče – glej Priloga, Tabela 10) itd.

2.8 POMANJKANJA IN INFLACIJSKI PRITISKI

Razna pomanjkanja dobrin so bila tipična značilnost sovjetskega socializma. Izhajala so iz porabnikove nezmožnosti uspešno (z nakupom želene dobrine) zaključiti nakupovalni proces in so se tako lahko kazala v številnih vrstah oz. v dolgem čakanju na razpoložljivost dobrine, v prisilni substituciji želene dobrine s katero drugo, v nadaljevanju iskanja oz. preložitvi nakupa ali pa v opustitvi nakupne namere. Do pomanjkanj je prišlo po eni strani zato, ker kljub morebitnemu ravnovesju na makro nivoju nikoli ni bilo možno zagotavljati ravnovesij tudi na vseh mikro nivojih (kar enostavneje povedano pomeni, da je v nekaterih regijah ali trgovinah neke dobrine primanjkovalo, kakšne druge pa je bilo lahko v izobilju), po drugi strani pa zaradi popolne nemotiviranosti prodajalcev, ki so povpraševanje po dobrinah jemali kot dano in zato niso bili motivirani za iskanje informacij o najbolj iskanih dobrinah[16]. Prodajalci preprosto niso videli smisla v prilagajanju svoje ponudbe, s katero bi lahko pokrili presežno povpraševanje. Ključ do razumevanja sovjetskega pomanjkanja se tako skriva v glavni razliki med socialističnim in kapitalističnim "trgom" oz. v popolni *institucionalni nefleksibilnosti* (Kornai, 1992, str. 245) prvega. Socialistični je bil namreč v popolni domeni proizvajalca, ki se na njem ni srečeval z nobeno konkurenco. Kupec si je moral sam priskrbeti potrebne informacije za uspešen nakup, kar je običajno vodilo ali v dolge čakalne vrste ali pa v kupčevo resignacijo (t. i. *"prisilno varčevanje"*). Pogosto se je bil prisiljen namesto za želeno dobrino odločiti za katero drugo, ki je bila pač dosegljiva (govorimo o *"prisilni substituciji"*), čeprav z njo nikoli ni bil popolnoma zadovoljen. Odveč je govoriti, da je taka substitucija povsem izkrivljala funkcijo povpraševanja, zaradi česar je bilo potrebe sovjetskega naroda *de facto* nemogoče planirati.

Do pomanjkanj ni prihajalo le na horizontalni ravni, torej v odnosih med prodajalci in kupci (čeprav je bilo zaradi močne asimetričnosti moči v teh odnosih o pravi horizontalnosti težko govoriti), pač pa tudi v vertikalnih odnosih; v odnosih med podjetji in državo oz. med posamezniki in državo. Slednja je zahtevala visok output podjetij, ta pa so se zato pogosto obrnila k masovnemu nakupovanju inputov, saj so se zavedala, da jih zaradi mehke proračunske omejitve ne bo prav nič težko financirati. To je vodilo v skladiščenje že tako preredkih inputov, zato je nujno prišlo do pomanjkanja. Seveda pomanjkanja kot taka niso značilnost le socialističnih sistemov, vendar pa so bila v teh primerih pomanjkanja dolgotrajna, bistveno močneje so posegala v življenje ljudi kot v kapitalizmu in so tudi bila stalni spremljevalci gospodarske dejavnosti. Da bi težave vsaj omilili, če že ne odpravili, so v SZ uvedli *kvote* za meso, moko, maslo, jajca, sladkor in sir, torej maksimalne količine teh dobrin, ki jih je posameznik lahko kupil v določenem času[17].

Še eden izmed razlogov za pomanjkanja (in inflacijo, saj sta bila pojava močno povezana; pomanjkanja so bila predpogoj za nastanek sovjetskih inflacijskih pritiskov, kar je bilo vidno

[16] Kar se lepo vidi po tem, da v SZ oglaševanja praktično ni bilo.

[17] Ponavadi so težavo reševali z uvedbo kuponov, ki naj bi državljane prisilili k racionalnosti; v taki ali drugačni obliki so se kuponi pojavili v praktično vseh socialističnih sistemih, pa tudi marsikje v kapitalizmu.

predvsem na črnem trgu in pri trgovanju s kmetijskimi proizvodi, kjer so kmetje v določeni meri lahko sami določali cene) pa so že omenjene investicijske nesmotrnosti podjetij, saj tudi teh, tako kot inputov, zaradi državnih pomoči ni bilo težko financirati, zato so podjetja, ki so si želela večjega outputa, pogosto v investicije vlagala bistveno preveč, da bi na čim lažji način (z večanjem kapacitet) prišla do večjega outputa.

Vendar pa v teoriji do inflacije v SZ sploh ne bi smelo priti. Če bi sistem deloval, kot je bilo zamišljeno (kar pa seveda ni), je prav zares ne bi bilo. Povpraševanja (tako porabnikov kot proizvajalcev) namreč ni omejevala količina denarja v obtoku, pač pa sistem alokacije dobrin – planiranje. Zakaj je torej do inflacije vendarle prihajalo?

Razlogov sovjetske inflacije je bilo kar nekaj, nekateri najbolj očitni pa so bili naslednji (Kornai, 1992, str. 262):

1. Na makro nivoju gospodarstva je bilo stalno prisotno presežno povpraševanje po izdelkih in storitvah, kar je bila posledica močno asimetrične porazdelitve moči v nakupnem procesu[18];

2. Podjetja so občasno z uporabo raznih trženjskih prijemov vendarle dvigovala cene, saj je bilo ob njihovem monopolu na tak način najlaže navidezno popraviti "poslovanje" [19];

3. Pomanjkanje delavcev zaradi polne zaposlenosti se je odražalo v številnih pritiskih po zviševanju plač, do revizije cen pa je prihajalo, kot sem že omenil, zelo redko;

4. Monetarna politika je bila preveč permisivna, denar v obtoku pa je lahko povzročil povečanje povpraševanja, kar se je hitro opazilo predvsem zaradi naglih dvigov cen na črnih trgih;

5. Ni bilo povezave med cenami notranje in zunanje trgovine (kjer je država imela monopol).

Med vsemi dejavniki je bil ravno prvi tisti, ki je daleč najbolj prispeval k pojavu inflacijskih pritiskov, saj se je vpliv vseh ostalih dejavnikov v veliki meri dalo omejevati; npr. sindikati niso imeli dovolj velike moči, da bi ob nasprotovanju države dosegli zvišanje plač, podjetjem (ki so bila tako ali tako državna) je bilo brez težav preprečiti ukinjanje starih in razvoj novih izdelkov, monetarno politiko je bilo moč voditi drugače … Ravno vpliva prvega dejavnika, ki je bil skupen vsem socialističnim sistemom, pa niti ni bilo možno omejevati.

[18] V SZ je bil prisoten t. i. "trg proizvajalca". Glavna težava tako ni bila popolno državno lastništvo, saj taka oblika lastništva sama po sebi ne pomeni neobstoječe konkurence – monopola. Težava je bila skoraj popolna nezmožnost odločanja kupcev o tem, kje in kaj bodo kupovali.

[19] Pogosto so npr. ukinili nek proizvod in namesto njega ponudili dražjega, ki naj bi bil boljše kvalitete, čeprav v resničnosti to ponavadi ni držalo.

Inflacijo bi bilo najlaže odpraviti z zaostritvijo pogojev za prodajalce, z razvitjem potrebe po konkurenčnosti, vendar pa potem ne bi bilo več govora o socialističnem sistemu. Treba pa je poudariti, da inflacija v SZ nikoli ni bila glavna težava, saj je bila kljub nepreverljivosti uradne statistike vse tja do poznih 70. let vedno nizka, česar pa ni moč trditi za številne kapitalistične države v istem obdobju[20] (glej Priloga, Tabela 11).

2.9 MEDNARODNI EKONOMSKI ODNOSI

Po vsem doslej povedanem je logično, zakaj trgovina znotraj Sovjetske zveze ni bila tako uspešna, kot bi si to oblast želela. Trgovina je trpela, ker preprosto ni bila pomembna, plače so bile slabe, morala temu primerno nizka, tehnična opremljenost je bila slaba, pojavljalo se je pomanjkanje prostora za shrambo nekaterih dobrin, ki so bile v presežku, medtem ko je drugih primanjkovalo. Očitno je bilo pomanjkanje ekonomskega mehanizma, ki bi prodajalce ustrezno motiviral za prodajo in jim omogočil dostop do sredstev, s katerimi bi zadostili povpraševanju (Nove, 1977, str. 261). Da pa bi bila slika o gospodarski dejavnosti SZ popolna, si je treba ogledati še njene mednarodne ekonomske aktivnosti.

Mednarodna trgovina nikoli ni igrala pomembnejše vloge v sovjetskem gospodarstvu. Še sredi 80. let, torej v času, ko je bilo sovjetsko gospodarstvo najbolj odprto, sta uvoz oz. izvoz predstavljala le okoli štiri odstotke BNP. Razlago za tako nizek delež je najbolj smiselno iskati v državnem monopolu v mednarodni trgovini, ki je bil v SZ prisoten že od samega rojstva države, pomenil pa je podrejenost vseh ekonomskih subjektov odločitvam ministrstva za zunanjo trgovino. Namen državnega monopola je bil vseskozi izolirati SZ od neugodnega vpliva kapitalističnih držav in od učinka pretirano spremenljivih svetovnih cen, obdržal pa se je praktično do razpada zveze. Do temeljitejših reform zaradi nizke učinkovitosti sektorja je namreč prišlo šele leta 1987 v času »perestrojke« oz. gospodarskih pretresov, do katerih je zaradi neuspelih reform prišlo. Podjetja in posamezna ministrstva so sicer lahko predlagala, v kakšnih količinah in katere dobrine kupiti, velikokrat so tudi lahko sodelovala na pogajanjih, vendar pa so bila vedno podrejena ministrstvu za zunanjo trgovino, ki je vse aktivnosti seveda moralo opravljati v tesnem sodelovanju z gosplanom, osrčjem sovjetskega gospodarstva. Tak sistem je imel eno veliko pomankljivost; domača podjetja niso imela pravega stika s tujimi trgi (njihovi managerji so le redko potovali v tujino), kar je pomenilo, da prav nihče ni razumel zahtev porabnikov na tujih trgih, zaradi česar sovjetska podjetja na teh trgih *a priori* niso mogla resneje konkurirati.

Velikost SZ in izobilje naravnih virov sta državi omogočala, da ji ni bilo treba temeljiteje trgovati s kapitalističnimi državami, k čemur je pripomogel tudi »*Comecon*«, ekonomska zveza

[20] Povprečna letna inflacija med letoma 1960 in 1980 je v SZ znašala 2,3 odstotke in je bila bistveno nižja od inflacije v kapitalističnih državah; v istem obdobju je npr. v Avstriji znašala 4,7 odstotke, na Finskem približno 8 odstotkov, v Španiji več kot 10 odstotkov ... Seveda pa je o resničnosti podatkov zaradi pomanjkanja politične neodvisnosti za zbiranje podatkov zadolženih organov težko govoriti.

komunističnih držav. Npr. leta 1988 je SZ 62 odstotkov svoje trgovine opravila s komunističnimi, predvsem vzhodnoevropskimi državami (čeprav so bile v Comecon vključene tudi Kuba, Mongolija, Vietnam in številne druge države), 15 odstotkov z državami tretjega sveta, preostanek pa s kapitalističnimi državami, predvsem z ZDA. Velikost izmenjave z Američani je sicer vseskozi nihala, kar gre po eni strani pripisati napetostim v odnosih med glavnima konkurentoma, po drugi strani pa sovjetski želji po čim večji avtarkičnosti in kratkoročnim potrebam njihovega gospodarstva. Tu je ležala druga večja pomanjkljivost sistema, saj je bila njegova odzivnost zaradi zamudne implementacije zahtev v plane nizka, kar so najbolj občutila podjetja, ki so lahko več let neuspešno čakala na nekatere tehnološke posodobitve.

Sovjetske trgovinske aktivnosti so bile povečini bilateralne, kar je bilo zaradi narave sovjetskega socialističnega sistema razumljivo; zaradi zahtevnega planiranja in posledične »določenosti« ekonomskih procesov v državi je bilo namreč vsa nepredvidljiva nihanja v povpraševanju treba minimizirati, saj na količino inputov, s katerimi so razpolagala, ko je bil enkrat plan sprejet, *ex post* podjetja niso mogla vplivati.

Cene so bile v mednarodni menjavi SZ zanemarljivega pomena. Ker je bil sovjetski rubelj popolnoma nekonvertibilen, je SZ s kapitalističnimi državami trgovala v »trdi« valuti (tisti, ki je bila popolnoma konvertibilna), povečini v dolarjih. Te je lahko pridobila le tako, da je prodajala povečini goriva in zlato na tujih trgih, kar je analogno pomenilo, da je bila SZ močno omejena pri možnostih uvoza. Tudi zato so bili bilateralni sporazumi, ki so vključevali neposredno menjavo dobrin, tako priljubljeni. Zaradi nekonvertibilnosti svoje valute in zadolževanja pri največjih bankah v tujini se je država pogosto srečevala z veliki trgovinskimi deficiti (npr. več kot 30 mrd USD sredi 80. let), kar je skušala rešiti predvsem z manjšim uvozom žita (kar ji je zaradi za kmetijstvo ugodnih vremenskih pogojev tudi uspelo) in pospeševanjem izvoza nafte. Na podobne težave kot pri trgovini s kapitalističnimi državami je SZ sicer naletela tudi pri trgovanju s komunističnimi državami, le da je bilo tam namesto o valuti zaradi bilateralnosti trgovanja govora o »trdih« oz. »mehkih« dobrinah; prvih je znotraj zveze močno primanjkovalo (npr. goriva in surovine), drugih pa je bilo preveč (npr. zastareli stroji).

2.10 ZAKLJUČNA MISEL O SOVJETSKEM GOSPODARSTVU

Kljub prvotnim uspehom in začetni hitri rasti sovjetskega gospodarstva je romanticizem utopičnega marksizma zaradi nekaterih resnih napak sovjetskega modela kmalu zbledel. Revolucija, katere formalni in primarni cilj je bil ustvariti egalitarno družbo, ki bi se odpovedala konkurenčnosti in navadnim delavcem omogočila dostojno življenje, v resnici ni nikoli uspela. Namesto socialističnega gospodarstva je ustvarila etatističen, pretirano birokratski sistem, ki s svojim ekonomskim pristopom ni bil zmožen kljubovati »tavtološkim nesmislom« neoklasične ekonomike. Kako z revolucionarnimi »marksističnimi« motivi

upravičiti velike dohodkovne razlike, nesmiselno vlogo cen v gospodarstvu, stalna pomanjkanja nekaterih dobrin in druge podobne anomalije sovjetskega gospodarstva?

Kot je iz vsega že povedanega o SZ moč razbrati, je država že od samega nastanka bolehala zaradi pretirane centraliziranosti in posledičnega pomanjkanja mehanizma, ki bi bil sposoben pravočasno prepoznavati potrebe ljudi in gospodarstva samega ter jih učinkovito zadovoljevati. Želje po reformah so bile vseskozi prisotne, vendar pa jim je komunistična stranka, ki je lahko po lastni želji odločala o managementu posameznih podjetij, vseskozi nasprotovala, zato je bilo spodbujanje k decentralizaciji odločanja prej podobno boju z mlini na veter kot čemu drugemu. Dodatna težava je bila tudi v veliki heterogenosti reformatorjev samih. Nekateri so želeli gospodarstvo zgolj dodatno matematizirati (take reforme bi bile seveda nesmiselne in ne bi prinesle nobenega resnega izboljšanja, saj kljub morebitnemu ravnotežju na nivoju narodnega gospodarstva ne bi rešile nobenih mikroekonomskih odstopanj), drugi pa so bili bolj radikalni in so pozivali k uvedbi trga, do česar pa v SZ nikoli ni prišlo.

Delno se je taki rešitvi približal Gorbačov s svojo »perestrojko« oz. prenovo in spremljajočo »glasnostjo« oz. odprtostjo (liberalizacija na področju poročanja in druge reforme, s katerimi je Gorbačov želel pridobiti ljudsko zaupanje za izvajanje ekonomskih reform) konec 80. let, ko je v veliki meri ukinil monopol države na področju mednarodne trgovine, v državo privabil tuj kapital in sistem nekoliko decentraliziral, vendar pa je zaradi nepremišljenih reform država povsem izgubila nadzor nad že tako slabim gospodarstvom, kar je na koncu pripeljalo do njenega razpada konec leta 1991 (Aslund, 2002, str. 66). Po eni strani je sistem propadel zaradi slabega ekonomskega stanja (reforme so povečale zunanji dolg na 120 mrd dolarjev konec 80. let, zlata, s katerim bi ga lahko poplačali, pa skoraj ni bilo več, vrste so se zaradi akutnega pomanjkanja večale itd.), po drugi pa zaradi številnih političnih pretresov znotraj zveze (demokratizacija, ki jo je dopustil Gorbačov, je privedla do naraščajočega nacionalizma in osamosvojitvenih teženj velike večine narodov v SZ).

Razpad SZ, pa čeprav v njej resničnega socializma nikoli ni bilo, je močno prizadel razvoj »prave« socialistične ideje, saj so ga številni avtorji razumeli kot sporočilo, da ekonomsko vzdržne alternative neoliberalizmu ameriškega tipa ni. Da se motijo in da zahodnjaški tip kapitalizma v večini držav nekdanje SZ ne bo nikoli zares zaživel, so se lahko prepričali v 90. letih v času ruske tranzicije.

3 SOCIALIZEM PO RAZPADU SOVJETSKE ZVEZE

3.1 POSTSOCIALISTIČNO RUSKO EKSPERIMENTIRANJE

»Filozofi so svet samo različno interpretirali; gre pa za to, da ga spremenimo«

(Karl Marx, Marx O Feuerbachu, Enajsta teza)

Rusija je bila v 20. stoletju središče dveh velikih družbenoekonomskih eksperimentov. Prvega je predstavljalo obdobje vojnega komunizma in vzpostavitev SZ, drugega pa razpad SZ in ruski prehod nazaj (naprej) v kapitalizem. Oba sta se končala katastrofalno.

Ruska tranzicija v kapitalizem je predvsem na pobudo političnih pritiskov s strani ZDA (oz. Mednarodnega denarnega sklada, odslej IMF) in neoliberalnih domačih reformatorjev, kot so bili Gajdar, Čubajs in Geraščenko, temeljila na treh stebrih: liberalizaciji, stabilizaciji in čim hitrejši privatizaciji. Poglavitna težava Rusije v tem času je bila ta, da ni imela razvitih institucij, ki bi zagotavljale poštenost in posledično primernost tranzicije, zato je ta namesto v blagostanje vodila v dokončen zlom gospodarstva avgusta 1998. V državi ni bilo razvitega bančništva (banke se niso ukvarjale z odobravanjem posojil), kot tudi ni bilo ustrezne pravne regulative na tem in na ostalih področjih. Vlada je prvo večjo napako naredila že na samem začetku tranzicije, ko je 2. januarja 1992 praktično čez noč cene 90 odstotkov vseh dobrin prepustila tržnim zakonitostim, druge, predvsem cene energentov, pa umetno ohranjala nizke. Že takoj prvi dan so se tržne cene dvignile za 250 odstotkov, velika večina plač pa je zrasla kvečjemu za 50 odstotkov; padec življenjskega standarda povprečnega Rusa je bil občuten. Nizke cene energentov so privabile domače poslovneže, ki so v Rusiji preprosto kupovali poceni in v tujini prodajali drago. Leta 1989 je v revščini (z dohodkom pod dvema dolarjema na dan) živelo bistveno manj prebivalcev (2 odstotka) kot desetletje kasneje (skoraj 24 odstotkov). BDP je med letoma 1990 in 1999 padel za 54 odstotkov, industrijska proizvodnja za skoraj 60 odstotkov (Hoffman, 2003, str. 209).

Nekateri ugledni ameriški ekonomisti so menili, da je tak padec v življenjskem standardu posledica prepočasnih reform, vendar pa to ne drži; prav primer privatizacije pokaže, da so bile reforme izvedene mnogo prehitro, brez podpore prebivalstva in predvsem povsem napačno. Vlada se ni nikoli vprašala, *kako* izvesti privatizacijo, v njenem interesu (in predvsem v interesu IMF) je bilo privatizirati *čim hitreje.* Tako je vlada veliko večino državnega premoženja praktično podarila ozkemu krogu vladnih simpatizerjev, "insiderjem", ki so se lahko dovolj hitro dokopali do certifikatov. Vsi so s privatizacijo pridobljena sredstva nato bolj ali manj uspešno naložili v tujini – Rusija je na tak način izgubila na desetine milijard dolarjev. Kot

enega najbolj očitnih primerov nepoštenja pri privatiziranju gospodarstva naj omenim dogodek v letu 1995, ko je ruska vlada za posojila zaprosila privatne banke, katerih lastniki so bili povečini podporniki vlade. Vlada je povračilo posojil jamčila tako, da je zastavila svoje lastninske deleže v posameznih ruskih podjetjih. Seveda je nato objavila, da posojil ne more vrniti in nekateri srečni poslovneži so se z zanemarljivimi stroški dokopali do gromozanskega premoženja. Namesto državnega monopola je v večini primerov tako prišlo do velike koncentracije kapitala v rokah redkih srečnih posameznikov, kar je bilo v večini primerov za povprečnega Rusa še veliko slabše (Freeland, 2005, str. 272).

Poleg tega je bil rubelj ves ta čas močno precenjen, kar je seveda ustrezalo oligarhom, ki so na ta način ceneje prišli do tujih dobrin, medtem ko je rusko gospodarstvo zaradi visokih obrestnih mer ves čas trpelo. IMF je krizo še dodatno poglabljal, ko je državi nakazoval posojila v vrednosti več milijard dolarjev, češ da bo zaradi bistveno nižjih dolarskih obrestnih mer kot v primeru rublja država lahko privarčevala. To se seveda ni zgodilo in finančnemu zlomu avgusta 1998 se ni bilo moč izogniti. Devalvacija rublja je bila nujna.

Liberalizacija kapitalskih trgov je, ker v Rusiji zaradi visokih obrestnih mer preprosto ni bilo ugodnega okolja za investicije, povzročila velikanski odliv kapitala v tujino. Nepremišljena privatizacija je v odsotnosti ustrezne pravne regulative iz redkih srečnežev ustvarila milijarderje, veliko večino državljanov pa potisnila v bedo. K temu je pripomogla tudi hiperinflacija, ki je tako rekoč čez noč uničila prihranke večine državljanov.

Tržne reforme so v revščino potisnile več kot 45 milijonov ljudi, približno 3 do 5 odstotkov prebivalcev pa se je z njimi okoristilo; njihovi povprečni mesečni dohodki so znašali med 500 in 100.000 dolarjev. Medtem ko je nekaterim država podarjala milijarde, upokojencem ni bila sposobna izpačati pokojnin v višini 15 dolarjev. Neenakost, merjena z Ginijevim koeficientom, je bila dvakrat višja od japonske in za približno 50 odstotkov višja od britanske. Močno je padla pričakovana življenjska doba (približno 2 leti za ženske in 4 za moške), prav tako rast prebivalstva, ki je bila negativna, močno se je povečala umrljivost med otroki, brezposelnost je bila gromozanska (več kot 35 odstotkov) ... Rusija je doživela popoln demografski razpad (Stiglitz, 2002, str. 155).

Pretiran tržni fundamentalizem iz Rusije ni ustvaril moderne kapitalistične države, ampak jo je le preobrazil v del periferije kapitalističnega sveta. Ustvaril je družbo, ki skrbi le za hipertrofijo svoje lastnine. Družbo, ki jo razjedata korupcija in organizirani kriminal. Družbo, ki je preveč odvisna od tujine. Neoliberalne reforme so državo potisnile na rob propada, kar se je odrazilo tudi na voliščih leta 1995, ko je s skoraj četrtino vseh glasov z občutno prednostjo pred ostalimi slavila komunistična stranka, zahodnjaški reformatorji pa so bili močno kaznovani; npr. Gajdarjeva stranka se sploh ni uvrstila v parlament, Jelcin pa je na predsedniških volitvah leto kasneje po sprva katastrofalno nizki podpori (8 odstotkov manj kot pol leta pred volitvami) uspel zmagati predvsem (zgolj) po zaslugi medijske podpore oligarhov.

Zahodnjaške ideologije, bodisi marksizem bodisi neoliberalni kapitalizem, se v Rusiji nikoli niso uresničile v prvotno zamišljeni obliki. Že leta 1920 je Lev Šestov zapisal, da velika večina ruskih piscev prezira zahodnjaške lahkomiselneže prav tako, kot slednji prezirajo prve (Šestov, 1920, str. 238). In res; zahod je popolno nerazumevanje ruske zgodovine, njihove kulture in njihovih družbenoekonomskih preferenc v 90. letih jasno pokazal z neuspešnim posredovanjem IMF, ki si tako lahkotnega pristopa k reševanju ruske krize, če bi mu rešitev le-te tudi bila v interesu, ne bi smel privoščiti. Rusija nikoli ni bila in nikoli ne bo država, ki bi ustrezala zahodnjaškim "demokratičnim" in bržčas še kakšnim drugim idealom. Zahodnjaška idiosinkrazija do alternativnih pristopov k vodenju države preprosto nikoli ni bila in nikoli ne bo sposobna razumeti avtokratskega vodenja, ki je Rusijo zaznamovalo v preteklih desetletjih in jo bo brez dvoma na tak ali drugačen način zaznamovalo tudi v prihodnje.

3.2 RAZMIŠLJANJE O VZDRŽNOSTI SOCIALIZMA IN O NJEGOVI PRIHODNOSTI

Vsi neuspehi svetovnih formalno "marksističnih" režimov – ekonomske krize, politična represija in nastanek političnih elit – kljub vsemu ne pomenijo, da je Marxova misel danes odveč; obravnavati jih moramo kot posamezne zgodovinske slučaje, ki ne negirajo Marxovih osnovnih konceptov, ampak pomenijo pretirana odstopanja od njegove misli zaradi želje po lastnem interpretiranju njegovih idej (Gray, 2002, str. 133). Vendar pa je danes bolj ali manj jasno, da socializem ne more predstavljati obdobja revolucionarne preobrazbe kapitalistične družbe v komunistično, v kateri bi moralo priti do "diktature proletariata" (Marx, Kritika gothskega programa, četrto poglavje). Marx je bil pogosto narobe razumljen; žal se boljševiki niso pretirano ozirali na kontekst, v katerem je o diktaturi proletariata govoril. Ta ni nasprotje demokracije, ampak nasprotje diktature buržoazije. Marxov poziv k diktaturi proletariata tako ni poziv k opuščanju parlamentarne demokracije, ampak zahteva po njej; je poziv za pravice delavstva, ki kljub svoji številčnosti sredi 19. stoletja ni imelo nobene besede pri odločanju o svoji usodi (Horvat, 1982, str. 286).

Marx je bil predvsem demokrat, njegova misel pa ne zgolj teoretiziranje brez praktične vrednosti, ampak ravno obratno. Zato je razmišljanje o kakršnikoli vzdržnosti socializma nujno tudi povratek k Marxovi misli. Vendar pa je vse bolj očitno, da socializem, tak ali drugačen, dandanes ne predstavlja več ideje po premestitvi kapitalizma, ampak drugi teoretični pol, ki namesto gonje po profitu spodbuja medsebojno solidarnost, povezovanje in socialno pravičnost (Kagarlicki, 1999, str. 37).

Zdi se, da je kritika kapitalizma danes vsaj tako smiselna kot v Marxovem času. Neenakosti, ekonomske polarizacije, nezaposlenosti in revščine je vedno več tudi v razvitih državah, kaj šele v državah tretjega sveta. Kapital je vedno bolj mobilen, gigantske korporacije nadzorujejo

medije, politika pa je v večini primerov le še igra denarja in moči; igra, v kateri za zadeve "malega človeka" ni prostora.

Ko govorijo o anomalijah kapitalizma, socialisti radi izpostavijo vsaj naslednje:

1. *Kapitalistični medrazredni odnosi poslabšujejo različne oblike človeškega trpljenja, zaradi česar kapitalizem ne more biti družbeno pravičen sistem;*

Kapitalizem je sicer odličen generator gospodarske rasti (rasti porabe), vendar pri tem povzroča vedno večjo marginalizacijo nekaterih družbenih skupin, potiska jih v revščino in jih deprivira nujnih potrebščin. Ameriškemu ekonomistu Robertu Rubinu je bil vedno še posebej pri srcu aforizem "naraščajoča vodna gladina dviguje vse ladje". Glede na to, da je bil leta 1960 dohodek najbogatejše petine svetovnega prebivalstva 30-krat večji od dohodka petine najrevnejših, leta 1997 pa je količnik že presegel število 70, ter ob dejstvu, da so danes skoraj tri milijarde ljudi na svetu prisiljene preživeti z manj kot dvema dolarjema na dan, lahko ugotovimo, da od tako opevanega plimovanja marsikdo nikoli ni imel in niti danes nima popolnoma nič. Skeptike bo v pravilnost Rubinovega aforizma še težje prepričalo dejstvo, da skupni dohodek vseh prebivalcev 48 najrevnejših držav (približno četrtina vseh svetovnih držav) ne presega skupnega dohodka treh (!) najbogatejših ljudi na svetu (Kralj, 2003, str. 13). Še bistveno bolj tragično pa je dejstvo, da zaradi prehude revščine na kapitalistični periferiji letno umre približno 11 milijonov otrok, mlajših od 5 let. Če je to pravičnost, ki naj bi jo kapitalizem prinesel, potem ni težko razumeti, zakaj si je večina ljudi ne želi.

2. *Kapitalizem preprečuje individualno svobodo in avtonomijo, je nedemokratičen;*

Očitno je, da je družba, v kateri danes živimo, sestavljena iz različnih stratumov. Prav tako je očitno, da večino družbenih članov ekonomsko izkorišča majhen delež prebivalstva, ki nad njimi lahko vrši politične pritiske. Velika koncentracija kapitala in s tem ekonomske moči v rokah redkih hkrati namreč prinaša tudi koncentracijo politične moči; bogatejši nadzorujejo medije in z ustrezno vodenimi političnimi kampanjami odločajo o prihodnosti narodov (še enkrat naj spomnim na ruske predsedniške volitve leta 1996). Asimetričnost moči v kapitalizmu tako ni prav nič manj izrazita kot v etatizmu (Horvat, 1982, str. 307).

3. *Učinkovitost in pravičnost prostega trga je iluzija.*

Trg bi bil brez napak, če bi v praksi veljala načela popolne konkurence; če bi proizvajalci in porabniki imeli pravočasen in neomejen dostop do popolnih informacij, če bi bila vstop in izstop s trga povsem prosta, če bi na trgu obstajalo več ponudnikov, ki bi ponujali dobrine in storitve, ki so popolni substituti … V resnici je trg seveda daleč od takih idealov, želja po maksimizaciji profita pa pogosto pripelje do uničevanja okolja, brezposelnosti oz. pomanjkanja socialne varnosti in drugih negativnih eksternalij, ki znižujejo kvaliteto življenja. Današnji socialisti so kritični do velikanskih vsot, ki jih podjetja porabijo za oglaševanje. Kritični so do

velikanskih vojnih zaslužkov, ki h kvaliteti življenja državljanov ne pripomorejo, in ob tem opozarjajo na javne dobrine, ki po njihovem mnenju ne bi smele biti del tržnega delovanja; ironija je v tem, da v kapitalizmu prepogostokrat niso, ker zaradi svoje neprofitne naravnanosti nobenemu proizvajalcu niso v interesu.

Na podlagi doslej opisanih težav tako sovjetskega "socializma" kot tudi neoliberalnega kapitalizma je sedaj v nekaj povedih moč zasnovati normativni koncept sodobnega in bodočega socializma, ki naj ne bo le dosegljiv, pač pa tudi vzdržen.

Socializem je treba definirati kot zaželeno družbo, h kateri naj človeštvo stremi, kot pravično družbo, v katero se vsi ljudje rodijo *svobodni* in imajo *enako* dostojanstvo in enake pravice; obdarjeni so z razumom in vestjo in drug z drugim ravnajo kakor *bratje* (Splošna deklaracija človekovih pravic). John Rawls je ocenil, da je družba pravična, če je vsakomur omogočena enaka pravica do svobode, ki hkrati dopušča svobodo drugim, ter če se težave družbene in ekonomske neenakosti rešujejo v razmerah enakih (ne samo formalno) možnosti za vse in tako, da najbolj koristijo najmanj privilegiranim (Rawls, 1974, str. 302). Horvat nadaljuje Rawlsovo misel in ugotovi, da v pravični družbi vlada *enakost proizvajalcev, porabnikov in državljanov* (Horvat, 1982, str. 229).

1. *Enakost proizvajalcev* pomeni, da ima vsak član družbe pravico delati, se potegovati za delo, ki ustreza njegovim zmožnostim in biti soudeležen pri ravnanju podjetja. Da bi v čim večji meri preprečili izkoriščanje delavcev, bi torej v smislu ekonomske organiziranosti morala prevladovati *družbena lastnina* (Horvat s tem pojmom, ki pomeni delavsko lastništvo nad sredstvi proizvodnje, očitno predlaga delavsko samoupravljanje), ki napeljuje tudi k razmisleku o *družbenem planiranju*, s katerim bi vsem ljudem omogočili enakovreden glas pri odločanju o prioritetah gospodarstva.

2. *Enakost porabnikov* seveda ne pomeni popolnoma egalitarne distribucije dobrin, saj bi bila le-ta nepoštena, ker so potrebe ljudi pač različne. Nujno bi moral obstajati trg, pa ne zato, ker bi bil brez napak, ampak zato, ker boljšega pristopa k zadovoljevanju potreb še ne poznamo. Seveda to ne bi bil "laissez-faire" trg, izvzeti bi morali javne dobrine, ki so v interesu vsem, npr. šolstvo, zdravstveno oskrbo, kulturo, športne objekte, policijo in sodstvo, javno upravo …

3. *Enakost državljanov* pomeni decentralizacijo politične moči in s tem zagotavljanje enakih možnosti vsem, ki bi želeli sodelovati pri sprejemanju odločitev. Socialistična demokracija ne pomeni sprejemanja odločitev, ki bi bile po godu večini prebivalstva, ampak poudarja pomen iskanja družbenega konsenza, ki naj bo tak, da ne bo prizadel interesov družbenih manjšin – gre torej za uresničitev vsega, kar so države kot Splošno deklaracijo človekovih pravic podpisale že leta 1948, a nikoli uresničile.

Naštete zahteve v polnosti seveda niso uresničljive, vendar naj delujejo kot smisel in cilj pri sprejemanju družbenoekonomskih odločitev. Alec Nove meni (Nove, 1983, str. 227), da je za vzpostavitev vzdržne socialistične družbe med drugim smiselno izpolniti naslednje pogoje:

- Prevladovati mora državna, družbena oz. kolektivna lastnina;
- Preprečiti je treba pretirano obsežno zasebno lastništvo sredstev proizvodnje;
- Poudarjati je treba pomen majhnih podjetij, ker v njih zaposleni čutijo največjo pripadnost podjetju;
- Država mora skrbeti za omejevanje tržnih nepravilnosti, npr. treba je preprečiti nastanke monopolov in negativnih eksternalij, skrbeti, da razlike v plačilih ne bodo prevelike;
- Delavcem je treba v čim večji meri omogočiti možnost samoupravljanja - ravnatelji podjetij morajo biti v čim večji meri odgovorni delavcem (Schweickart doda, da bi delavci morali imeti pravico sami izbirati svoje nadrejene – glej Schweickart, 2002, str.128);
- O proizvedenem in o distribuciji dobrin in storitev je treba doseči konsenz vseh vključenih interesnih skupin;
- Spodbujati je treba konkurenčnost, ki je predpogoj za izbiro.

Ideji družbene lastnine se danes najbolj približa španski konglomerat Mondragon, kjer je zaposlenim omogočena soudeležba pri odločanju o njihovem delu in distribuciji dohodka. Plače zaposlenih so fiksne, razlike med plačami zaposlenih pa majhne. Podjetje se nenehno trudi ustvarjati nova delovna mesta, svoje zaposlene nenehno izobražuje in jim omogoča tudi solastništvo v podjetju. Verjetno je prav to razlog, da je podjetje pri svojem delu tako zelo uspešno. Podjetje je odličen dokaz za to, da socializem oz. *participativni* ekonomski pristop ni le enakovreden kapitalizmu, ampak v mnogih pogledih tudi superioren. Tako kot v mnogih pogledih iz dneva v dan postaja bolj smiselna tudi bogata zbirka literature, ki so nam jo zapustili največji socialistični pisci. Seveda pa je le od nas samih odvisno, če bomo napisano v zgodovinsko in vsebinsko pravilnem kontekstu tudi znali interpretirati in bomo na podlagi našega razumevanja tudi kaj spremenili na bolje.

4 SKLEP

Upam, da sem v diplomski nalogi dovolj jasno prikazal, da je nadaljnji razvoj socialistične ideje neizbežen. Navsezadnje neoliberalizem ne predstavlja konca zgodovine, kot je napovedoval Francis Fukuyama (Sim, 2000, str. 6), zato je razmišljanje o alternativah nujno in koristno. Tako kot v preteklosti bo tudi v prihodnosti razvoj socializma potekal dvotirno; na eni strani se bodo še naprej pojavljali revizionisti, kot je bil Bernstein, na drugi strani bolj radikalni avtorji, kot je bil npr. Marx sam. Prava moč socializma je namreč vedno bila v njegovi sposobnosti kombiniranja utopičnega cilja s konkretnim programom družbenih sprememb. Odpovedovanje

socialističnemu romanticizmu oz. priznavanje pretirane razdeljenosti družbe, ki se izkoriščanju ni pripravljena upirati, bi tako pomenilo dokončno »intelektualno kapitulacijo« človeštva.

Pri vsakem razmišljanju o socializmu ne moremo mimo ključnih, vedno aktualnih del Karla Marxa in Friedricha Engelsa, vendar se moramo zavedati, da se je kapitalizem deloma tudi po njuni zaslugi od sredine 19. stol. do danes močno spremenil, zato je treba avtorja interpretirati v skladu z družbenoekonomskimi dogajanji v družbi, v kateri sta živela. Oba pa sta odkrito kljubovala kapitalistični miselnosti glede vprašanja lastništva ekonomskih rezultatov; konflikta, ki je danes v drugačnih oblikah vedno bolj prisoten tako v Sloveniji kot tudi drugod po svetu.

Po drugi strani nam razumevanje sovjetskega »socializma« nudi dober vpogled v rusko razumevanje gospodarstva in je zato danes, ko Rusija ponovno postaja svetovna velesila, nujno. Ekonomija namreč nikoli ne predstavlja le težavnega alociranja omejenih dobrin in storitev med določeno število ljudi; njene specifike so vedno plod delovanja številnih dejavnikov, npr. zgodovine, kulture, religije, torej vseh mehanizmov, ki pomagajo sooblikovati način, na katerega naj ta alokacija poteka.

Pred izrekom sodb o učinkovitosti ali neučinkovitosti gospodarstva je primerno neko družbo vsaj na kratko spoznati, zato sem ob pisanju diplomskega dela v mislih vedno imel širši koncept socializma, naj bo to v Sovjetski zvezi ali kje drugje. Ker vsaka družba različno razume in vzpostavlja svoje temeljne vrednote in norme, je spoznavanje posamezne ekonomije vedno težaven in dolgotrajen proces, na kar naj nas vedno spominjajo vsi neuspehi zahodnih institucij na področju nekdanje Sovjetske zveze. Sam sem opisal le težave ruske tranzicije, ker mi prostorska omejenost dela opisovanja težav drugje ni dovoljevala, kar pa seveda ne pomeni, da jih ni bilo.

Če bo moje delo vsaj nekoliko pripomoglo k nadaljnji kritični razpravi o rešitvah ene in druge strani, potem bo moj namen dosežen. Če bo komu omogočilo vsaj bežen vpogled v razumevanje politične ekonomije socializma, pa še toliko bolje.

LITERATURA

1. Albert Michael: Realizing Hope. Life Beyond Capitalism. London : Zed Books, 2006. 256 str.
2. Aslund Anders: Building Capitalism: The Transformation of the Former Soviet Bloc. Cambridge : Cambridge University Press, 2002. 528 str.
3. Callinicos Alex: The Revolutionary Ideas of Karl Marx. London : Bookmarks Publications, 2004. 250 str.
4. D'Amato Paul: The Meaning of Marxism. Chicago : Haymarket Books, 2007. 254 str.
5. Davies Robert W.: Soviet Economic Development from Lenin to Khrushchev. Cambridge : Cambridge University Press, 1998. 124 str.
6. Freeland Cynthia: Sale of the Century. Boston : Little, Brown & Company, 2005. 400 str.
7. Giddens Anthony: The Third Way: Renewal of Social Democracy. Malden : Polity Press, 1998. 176 str.
8. Goodin Robert E. et al.: The Real Worlds of Welfare Capitalism. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 368 str.
9. Gray John: False Dawn. The Delusions of Global Capitalism. 2nd edition. London : Granta Books, 2002. 272 str.
10. Gregory Paul: The Political Economy of Stalinism. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 320 str.
11. Gregory Paul, Stuart Robert C: Soviet Economic Structure and Performance. New York : Harper and Row, 1986. 447 str.
12. Hare Paul G.: Central planning. Chur : Harwood Academic, 1991. 168 str.
13. Hoffman David: The Oligarchs: Wealth and Power in the New Russia. New York : Public Affairs, 2003. 576 str.
14. Horvat Branko: The Political Economy of Socialism. Oxford : Martin Robertson & Company, 1982. 671 str.
15. Kagarlicki Boris: New Realism, New Barbarism. London : Pluto Press, 1999. 166 str.
16. Kornai Janos: The Socialist System. Princeton : Princeton University Press, 1992. 644 str.
17. Kralj Rok: K ekonomiji delitve. Kamnik : samozal., 2003. 129 str.
18. Maddison Angus: The World Economy in the 20th Century. Paris : Development Centre of the OECD, 1989. 147 str.
19. Marer Paul et al.: Historically Planned Economies. Washington : World Bank, 1992. 264 str.
20. Marx Karl, Engels Friedrich: The Communist Manifesto. London : Penguin Books, 2002. 304 str.
21. Marx Karl: Capital. Abridged Edition. New York : Oxford University Press, 1999. 544 str.
22. Mises, Ludwig von: A Theory of Socialism and Capitalism. Boston : Kluwer Academic Publishers, 1989. 137 str.
23. More Thomas: Utopia. Rev Edition. London : Penguin Books, 2003. 176 str.

24. Morrisson Christian: Income Distribution in East European and Western Countries, Journal Of Comparative Economics, Elsevier, 8 (1984), 2, str. 133.
25. Nove Alec: An Economic History of the USSR 1917-1991. London : Penguin Books, 1993. 496 str.
26. Nove Alec: The Economics of Feasible Socialism. London : George Allen & Unwin, 1983. 244 str.
27. Nove Alec: The Soviet Economic System. London: George Allen & Unwin, 1977. 399 str.
28. Philips Price Morgan: Dispatches from the Revolution. London : Pluto Press, 1997. 181 str.
29. Proudhon Pierre-Joseph: What is Property?. Cambridge : Cambridge University Press, 1994. 265. str.
30. Pryor Frederic L.: A Guidebook to the Comparative Study of Economic Systems. Englewood Cliffs : Prentice – Hall, 1985. 342 str.
31. Rawls John: Theory of Justice. London : Harvard University Press, 1974. 624 str.
32. Sakwa Richard: The Rise and Fall of the Soviet Union. London : Routledge, 1999. 521 str.
33. Schweickart David: After Capitalism. Maryland : Rowman & Littlefield Publishers, 2002. 193 str.
34. Sim Stuart: Derrida and the End of History. Cambridge : Icon Books, 2000. 80 str.
35. Singer Peter: Marx: A Very Short Introduction. New Edition. New York : Oxford University Press, 2000. 120 str.
36. Stiglitz Joseph: Globalization and Its Discontents. London : Penguin Books, 2002. 320 str.
37. Šestov Lev: All Things Are Possible. London : Martin Secker, 1920. str. 238.
38. Tamedly Elisabeth L.: Socialism and International Economic Order. Caldwell : The Caxton Printers, 1969. 316. str.
39. Tucker Rober C.: Stalin in Power: The Revolution from Above 1929-1941. New York : W. W. Norton & Company, 1992. 728 str.

VIRI

1. Albert Michael: Is Socialism Still on the Agenda?. [URL: http://www.zmag.org/parecon/writings/albert_socagend.htm], 26.1.2007.
2. Cox Robin: The Economic Calculation. [URL: http://www.cvoice.org/cv3cox.htm], 25.2.2007.
3. Dictionary of the History of Ideas. [URL: http://etext.virginia.edu/cgi-local/DHI/dhi.cgi?id=dv4-35], 1.2.2007.
4. Foreign Trade of the Soviet Union. [URL: http://www.answers.com/topic/foreign-trade-of-the-soviet-union], 10.3.2007.
5. History of Socialism in the U.S.S.R. 1917-1991. 32 str. [URL: www.nikhilkhade.com/iipm/documents/cesd/Socialism_In_USSR.pdf], 4.2.2007.
6. Lovell Tom: The Fall of the Soviet Union. [URL: http://www.raleightavern.org/lovell.htm], 16.3.2007.

7. Marx Karl: Kritika gothskega programa. [URL: http://www.marxists.org/slovenian/marx-engels/1885/gotha/poglavje_01.htm], 21.10.2006.
8. Marx Karl: Marx o Feuerbachu. [URL: http://www.marxists.org/slovenian/marx-engels/1845/o_feuerbachu.htm], 21.10.2006.
9. Mondragonova domača spletna stran. [URL: http://www.mcc.es/], 25.2.2007.
10. Nguyen Manh Cuong: The Case Study of Vietnam. 28 str. [URL: www.mises.org/journals/scholar/Nguyen.pdf], 1.3.2007.
11. Phillips Jerry: Marxism and Utopian Socialism. [URL: http://www.english.ilstu.edu/strickland/495/utopia.html], 23.11.2006.
12. Robertson Ann: Socialism: What it is - What it is not. [URL: http://www.marxist.com/socialism-society-socialist-4.htm], 22.11.2006.
13. Sewell Rob: Socialism or Barbarism. [URL: http://www.marxist.com/socialism-or-barbarism160905-5.htm], 22.11.2006.
14. Shah Anup: Causes of Poverty. [URL: http://www.globalissues.org/TradeRelated/Poverty.asp], 13.2.2007.
15. Shah Anup: A Primer on Neoliberalism. [URL: http://www.globalissues.org/TradeRelated/FreeTrade/Neoliberalism.asp], 13.2.2007a.
16. Socialism. [URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Socialism], 15.10.2006.
17. The Logic of Russian Transition. [URL: http://eng.globalaffairs.ru/numbers/8/579.html], 15.2.2007.
18. Trocki Leon: Marxism in Our Time. [URL: http://www.newyouth.com/archives/classics/trotsky/marxism_in_our_time.html], 7.12.2006.
19. Universal Declaration of Human Rights. [URL: http://www.un.org/Overview/rights.html], 22.11.2006.
20. Utopian Socialism Archive. [URL: http://www.marxists.org/subject/utopian/index.htm], 23.11.2006.
21. Were the Socialists Really Wrong about Economic Calculation?. 27 str. [URL: www.mises.org/journals/scholar/MacKenzie8.pdf], 16.3.2007.
22. Winners and Losers in Russia's Transition. [URL: http://repositories.cdlib.org/uciaspubs/research/93/3/], 15.2.2007.

Priloga

KAZALO

TABELA 1: Uradni indeks prodajnih cen v Sovjetski zvezi 1

TABELA 2: Mednarodna primerjava deleža investicij v BDP 1

TABELA 3: Mednarodna primerjava deleža industrijskih investicij med vsemi investicijami 2

TABELA 4: Primerjava povprečne stopnje rasti outputa 2

TABELA 5: Kolektivizacija sovjetskega kmetijstva 3

SLIKA 1: Kolektivizacija sovjetskega kmetijstva 3

TABELA 6: Rast delovne sile v Sovjetski zvezi 4

TABELA 7: Primerjava deleža zaposlenih žensk v starostni skupini 40-44 let v izbranih državah 4

TABELA 8: Primerjava dohodkovne distribucije in Ginijevega indeksa v nekaterih socialističnih in kapitalističnih državah 5

SLIKA 2: Beveridgova krivulja 6

TABELA 9: Primerjava mesečnih dohodkov zaposlenih v industriji in v kmetijstvu skozi čas 7

TABELA 10: Izobraževanje za vse - primerjava deleža študentov iz delavskega razreda v razmerju z ostalimi 7

TABELA 11: Primerjava povprečne letne inflacije v obdobju 1960-1980 v nekaterih socialističnih in kapitalističnih državah 8

Tabela 1: Uradni indeks prodajnih cen v Sovjetski zvezi

Obdobje	*Povprečna letna sprememba cen (v %)*
1928-37	20,5
1938-40	5,9
1941-47	18,1
1948-57	-8,2
1958-76	0
1971-75	-0,1
1976-80	0,6
1981-85	1,0
1986-89	2,1

Vir: Kornai, 1992, str. 256.

Tabela 2: Mednarodna primerjava deleža investicij v BDP (v %)

Leto/Država	*1980*	*1988*
Sovjetska zveza	30	30
Bolgarija	28	27
Kitajska	24	32
Češkoslovaška	27	26
Madžarska	29	21
Poljska	25	23
Brazilija	23	22
Francija	23	21
Indija	19	21
Italija	24	22
Nizozemska	21	22
Španija	22	24
ZDA	17	17

Vir: Marer et al., 1992, str. 166.

Tabela 3: Mednarodna primerjava deleža industrijskih investicij med vsemi investicijami (v %)

Država	*1965-73*	*1973-83*
Sovjetska zveza	35	35,3
Bolgarija	44,5	42,3
Kitajska	51,5	54
Češkoslovaška	37,6	38
Madžarska	34,8	34,2
Poljska	38,8	38
Romunija	47,9	49,3
Belgija	28,7	24,9
Danska	16,1	16,7
Finska	24,6	27,1
Francija	24,6	23,9
Irska	25,9	29
Velika Britanija	31,3	32,4

Vir: Kornai, 1992, str. 175.

Tabela 4: Primerjava povprečne stopnje rasti outputa (v %)

Obdobje	*Sovjetska zveza*	*ZDA*
1900-1913	3,5	4,0
1913-1950	2,7	2,8
1950-73	5,0	3,7
1973-87	2,1	2,5

Vir: Maddison, 1989, str. 36.

Težava pravilne interpretacije podatkov o rasti sovjetskega BDP ali BNP je bila v tem, da v skladu z marksistično ideologijo kazalnika nista odražala rasti »neproduktivnega« (storitvenega) sektorja, zaradi česar je bilo SZ in ZDA praktično nemogoče primerjati. Če bi upostevali še ta sektor, potem bi bila sovjetska rast manjša, kar pa ne pomeni, da v resnici ni bila, saj neodvisnih statističnih podatkov praktično ni mogoče dobiti.

Tabela 5: Kolektivizacija sovjetskega kmetijstva

Leto	*Število kolektivnih kmetij (v 000)*	*Kolektivizirana kmečka gospodinjstva v primerjavi z ostalimi (v %)*
1918	1,6	0,1
1928	33,3	1,7
1929	57	3,9
1930	85,9	23,6
1931	211,1	52,7
1932	211,1	61,5
1935	245,4	83,2
1938	242,4	93,5

Vir: Gregory, Stuart, 1986, str. 109.

Slika 1: Kolektivizacija sovjetskega kmetijstva

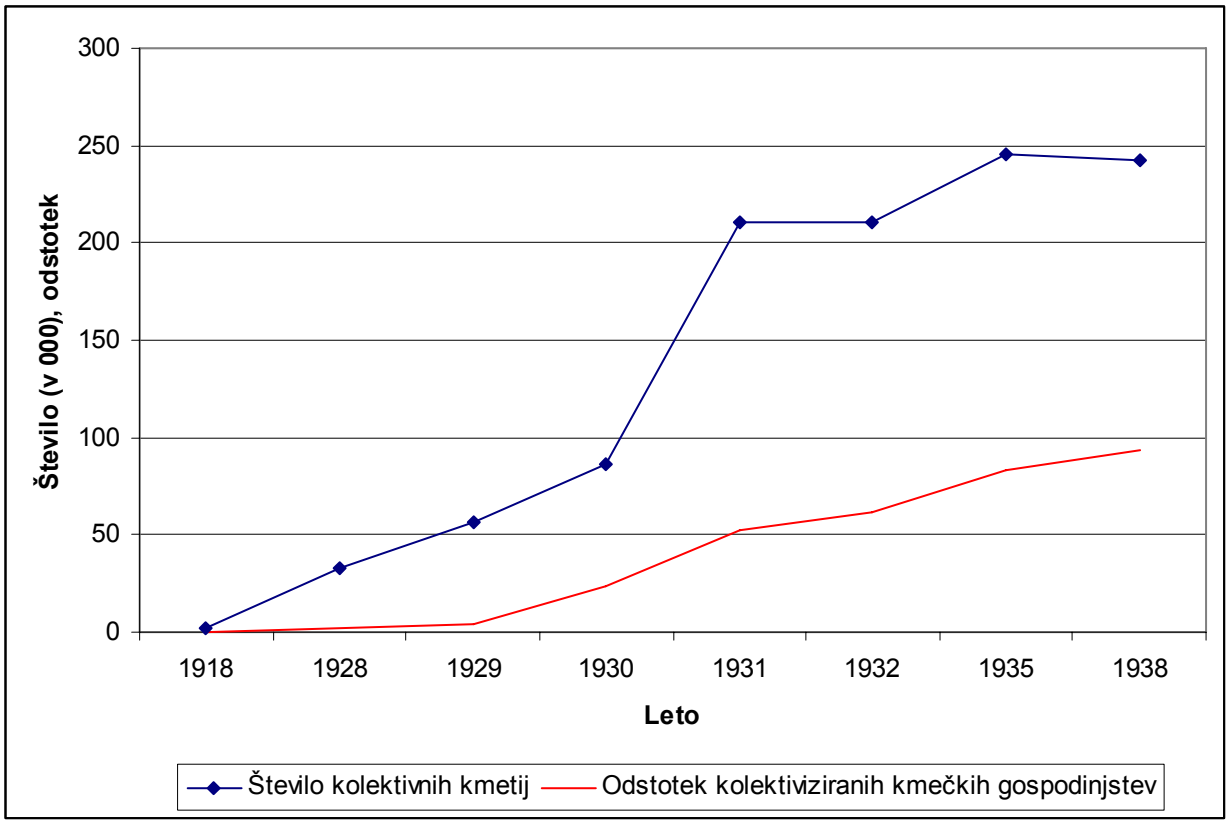

Vir: Gregory, Stuart, 1986, str. 109.

Tabela 6: Rast delovne sile v Sovjetski zvezi

Leto	*Število delavcev (v mio)*	*obdobje*	*povprečna letna stopnja rasti (v %)*
1927	11,3	-	-
1932	22,8	1927-32	15,1
1937	27	1932-37	3,4
1950	40,4	1937-50	3,1
1955	50,3	1950-55	4,5
1960	62	1955-60	4,3
1965	76,9	1960-65	4,4
1970	90,2	1965-70	3,2
1975	102,2	1970-75	2,5
1980	112,5	1975-80	1,9
1985	117,8	1980-85	0,9
1986	118,5	-	-
1987	118,5	-	-
1988	117,2	-	-
1989	115,4	1985-89	-0,5

Vir: Kornai, 1992, str. 208.

Tabelo je možno razložiti v povezavi z Beveridgovo krivuljo (Slika 2). Obdobje med letoma 1927 in 1932 predstavlja začetek prisiljene rasti delovne sile in časovno sovpada z začetki kolektivizacije sovjetskega kmetijstva. Leto 1927 v Beveridgovi krivulji predstavlja izhodiščno točko A, točko B je gospodarstvo doseglo sredi 50. let, ko je rast pričela upadati, v točko C (kjer je dodatno delovno silo praktično nemogoče dobiti, čeprav država še vedno ne dosega povsem polne zaposlenosti) pa je gospodarstvo prispelo sredi 80. let, ko se je rast povsem ustavila (oz. je kasneje bila negativna).

Tabela 7: Primerjava deleža zaposlenih žensk v starostni skupini 40-44 let v izbranih državah (v %)

Leto/Država	*1950*	*1960*	*1970*	*1980*	*1985*
Bolgarija	78,6	83,4	88,5	92,5	92,3
Češkoslovaška	52,3	67,3	79,9	91,3	92,4
Poljska	66,4	69,1	79,5	83,2	84,7
Sovjetska zveza	66,8	77,9	93,2	96,9	96,8
severne evropske države	30,9	39,9	53,8	69,9	71,1
zahodne evropske države	34,5	39,5	46,4	55,1	55,6
južne evropske države	22,4	25,3	29,7	35,7	37,1

Vir: Kornai, 1992, str. 207.

Med zahodne evropske države je Kornai uvrstil Avstrijo, Belgijo, Francijo, Zahodno Nemčijo, Nizozemsko, Švico, Luksemburg in Veliko Britanijo, kot južne evropske države je označil Grčijo, Italijo, Malto, Portugalsko in Španijo, kot severne evropske države pa vse skandinavske države.

Tabela 8: Primerjava dohodkovne distribucije in Ginijevega indeksa v nekaterih socialističnih in kapitalističnih državah

Država	***Najrevnejših 40 odstotkov prebivalstva (v %)***	***Najbogatejših 20 odstotkov prebivalstva (v %)***	***Ginijev indeks***
Češkoslovaška (1973)	27	31	0,19
Madžarska (1977)	26	32	0,21
Sovjetska zveza (1973)	23	37	0,27
Kanada (1969)	20	37	0,3
Švedska (1970)	24	35	0,25
Velika Britanija (1975)	24	35	0,25
ZDA (1970)	18	41	0,34

Vir: Morrisson, 1984, str. 133.

Ginijev indeks, poimenovan po italijanskem statistiku Corradu Giniju (1884-1965), je eden od najpogosteje uporabljenih kriterijev neenakosti v distribuciji dohodka in meri odstopanje dejanske Lorenzove krivulje posamezne države od popolnoma egalitarne porazdelitve. Nižji indeks predstavlja bolj egalitarno distribucijo dohodka, višji pa analogno pomeni večjo neenakost znotraj družbe. Od leta 1970 se je indeks bistveno povečal predvsem v ZDA, kjer je v letu 2006 znašal že 0,47. Nasprotno indeks še danes tradicionalno ostaja nizek predvsem v skandinavskih državah.

Slika 2: Beveridgova krivulja

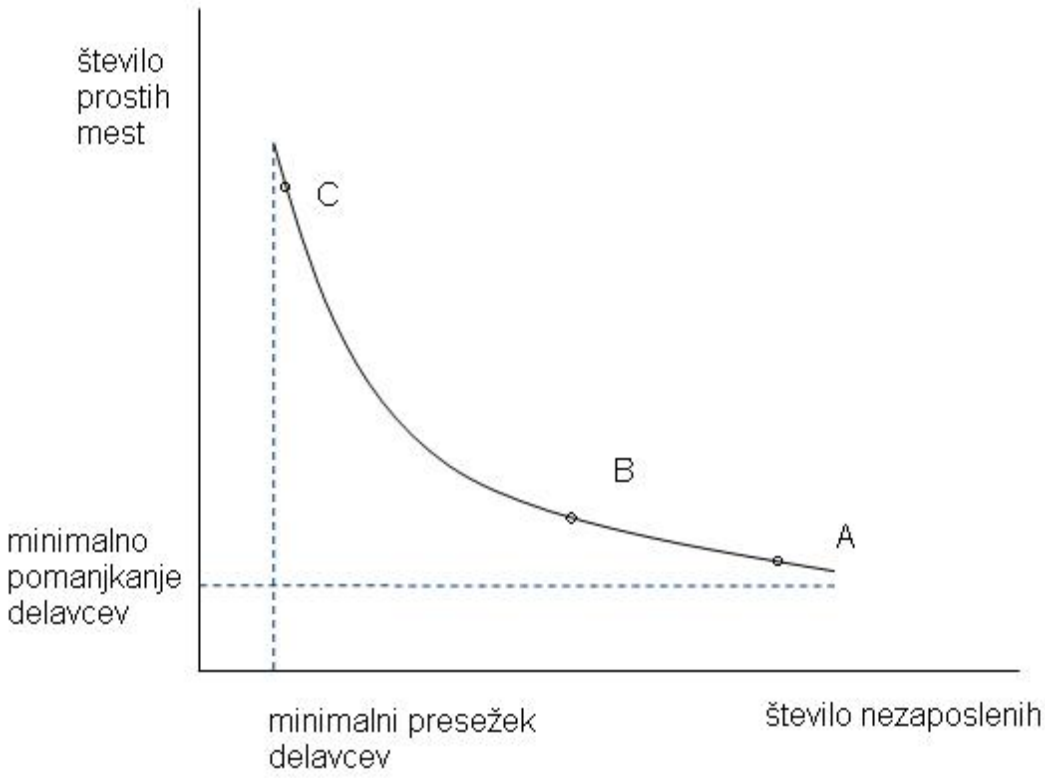

Vir: Kornai, 1992, str. 212.

Beveridgova krivulja lepo prikaže, da v gospodarstvu lahko naenkrat prihaja tako do presežkov kot do pomanjkanj. Ordinata predstavlja enega izmed možnih kriterijev pomanjkanja delavcev, abscisa pa enega izmed možnih kriterijev presežka delavcev. V točki A (začetni točki) navkljub velikemu makro presežku delavcev že prihaja do manjših pomanjkanj, točka B predstavlja vmesno stanje, točka C pa predstavlja položaj, kjer je nove delavce skoraj nemogoče zaposliti; v tej točki je izrazito pomanjkanje delavcev. Kljub temu pa v tej točki še vedno ne moremo govoriti o polni zaposlenosti, saj nekateri delavci kljub velikim potrebam po delovni sili na makro nivoju gospodarstva lahko še vedno dlje časa zaman iščejo delo. Zaradi frikcijske oz. začasne brezposelnosti ter zaradi tistih, ki iz takšnih ali drugačnih razlogov ne iščejo zaposlitve, je v SZ vedno obstajala (sicer majhna) brezposelnost (Kornai, 1992, str. 214). Krivulja je ime dobila po britanskem ekonomistu Williamu Beveridgu (1879-1963).

Tabela 9: Primerjava mesečnih dohodkov zaposlenih v industriji in v kmetijstvu skozi čas (v rubljih)

Leto/sektor	*1960*	*1965*	*1973*
zaposleni v industriji	89,9	101,7	145,6
delavci na državnih kmetijah	51,9	72,4	117,3

Vir: Nove, 1977, str. 194.

Tabela 10: Izobraževanje za vse - primerjava deleža študentov iz delavskega razreda v razmerju z ostalimi

Država	**Odstotek**
Sovjetska zveza	39
Poljska	32
Velika Britanija	25
Norveška	25
Švedska	16
Danska	10
Avstrija	8
Francija	8
Nizozemska	5

Vir: Horvat, 1982, str. 75.

V vseh omenjenih državah je delavski razred predstavljal približno polovico celotne aktivne populacije. V SZ je množičen dostop do izobraževanja spodbujal mobilnost znotraj družbe (in s tem znotraj Partije). Horvat tako ugotovi, da je bila mobilnost iz delavskega razreda v elitni stratum v SZ okoli leta 1960 približno dvakrat večja kot v istem času v ZDA (Horvat, 1982, str. 74-76), kar vendarle napeljuje na misel, da so otroci relativno revnejših družin v SZ vendarle imeli več možnosti za uspeh od njihovih vrstnikov v ZDA.

Tabela 11: Primerjava povprečne letne inflacije v obdobju 1960-1980 v nekaterih socialističnih in kapitalističnih državah

Država	***Povprečna letna inflacija v obdobju (v %)***
Bolgarija	4,05
Češkoslovaška	2,79
Madžarska	3,7
Sovjetska zveza	2,3
Avstrija	4,7
Finska	8,06
Italija	9,08
Španija	10,05

Vir: Pryor, 1985, str. 123.